

TEKSTIN KOGNITIIVIS- SEMANTTINEN RAKENNEANALYYSI

eksti on koherentti kielenkäytön funktionaalinen vuorovaikutusyksikkö, temaat-
tinen kokonaisuus, jolla on rakenne ja rajat, alku ja loppu ja oma kokonaismer-
kitys. Se, mitä tekstillä halutaan sanoa ja mikä on tekstin viestinnällinen tehtä-
vä, sisältyy semanttiseen rakenteeseen. Jos pystyttäisiin kuvaamaan tekstin generoimista,
lähtökohta olisi käsitteellis-semanttinen eli periaatteessa se taso, johon valmiin tekstin
tulkintaprosessi päinvastaisesti päättyy. Tekstin merkityksen vastaanottaminen ja ymmär-
täminen on tulkintaa. Teksti ei ole täten vastaanottajalle koskaan täsmälleen sama kuin
lähettäjäälle eikä sama kaikille vastaanottajille. Tulkinnan vaihtelusta riippumatta viestin-
tä kuitenkin yleensä toimii.

Tutkija ei voi tekstin analyysissakaan päästä sellaiseen objektiiviseen tulokseen, jota
joku toinen ei tulkitsisi toisin. Muun muassa tulkitsijan suhde tekstin maailmaan, asian
tuttuus tai tuntemattomuus, vaikuttaa asiaan. Tämä on tutkimukselliseksi lähtökohdaksi
myönnettävä. Kuitenkin on löydettävissä jonkinasteinen intersubjektiivinen yksimielisyys,
mitä teksti merkitsee. Tärkeintä on se, että analyysi on perusteltu. On mahdollista, että
jokin asia voidaan perustellusti tulkita ja analysoida ja siis myös hyväksyä useammalla
tavalla. Kun analyysi pysyy korkeammalla abstraktiotasolla — kuten tässä esiteltävässä
mallissa — tulkinnassa on todennäköisesti vähemmän semanttista kilpailua.

Semantiikan teorioita ja kuvaustapoja on useita, ja ne vaihtelevat sen mukaan, onko
kysymyksessä sana-, muoto-, lause- vai tekstisemantiikka. Johdonmukaisuuden vuoksi
paras malli on se, jossa tekstin kaikkia tasoja voidaan tarkastella ja analysoida yhteen-
sopivalla tavalla saman teorian puitteissa. Tässä pyrin toteuttamaan sitä siten, että malli
rakentuu läpikotaisesti kahden kognitiivis-semanttisen paradigman varaan: (1) tekstin
kaikenkokoisten jäsenyksiköiden, konstituenttien, referenssiin perustuvan luontaisen,

▷

inherentin merkityksen ja (2) näiden tekstikonstituenttien keskinäisten relaatioiden, roolien, varaan. Systemi perustuu siihen loogiseen periaatteeseen, että konstituentilla on sekä oma merkityksensä että mahdollinen kytkennällinen relaationsa johonkin muuhun konstituenttiin. Molemmat ovat tekstirakenteen kannalta olennaisia ja kokonaismerkityksen tulkinnassa välttämättömiä. Ne edustavat koherenssin kahta lajia, referentiaalista ja relationaalista koherenssia. Luontaisen merkityksen perusyksiköitä tässä ovat sanat (sidonnaiset, epäitsenäiset morfeemit sivuuttaen). Syntaktisella tasolla luontaista merkitystä edustavat propositiot ja makropropositiot, joihin sisältyvät alempien konstituenttien luontaiset merkitykset ja roolit ja joiden referenssinä on kognitiivinen asiointila. Aivan vastaavaa tässä käytetyn kaltaista mallia en ole tutkimuskirjallisuudessa havainnut. Kuvaa sitä neljään lyhyeen tekstiin kokeellisesti sovellettuna, ja näistä yhtä tekstiä käytän systeemiä havainnollistavassa selostuksessa esimerkkiaineistona.

Tämän teoreettis-metodisen esityksen tarkoituksena on osallistua sellaisen kokonaisvaltaisen kuvauksen kehittelyyn, joka palvelee tekstin kognitiivis-semanttisen kokonaisrakenteen konelukuista analyysia. Tekstin merkityksen koneellinen analyysi ja tulkinta on tiettyyn rajaan asti periaatteessa mahdollinen, kun se sisältää koodausta. Kansainvälinen Semantic Web -hanke (jossa Teknillinen korkeakoulu on mukana) sekä esimerkiksi EuroWordNet pyrkivät osaltaan tähän. Kaikkein vaikeinta on tekstin eri osien välisten implisiittisten merkityssuhteiden tulkinta. Yrityksiä tekstirakenteen lingvistiseksi mallintamiseksi on tehty (mm. USA:n Ilmavoimien rahoittama William Mannin ja Sandra Thompsonin projekti 1980-luvulla), mutta tulokset eivät ole olleet kaikin osin tyydyttäviä (kritiikkiä ks. esim. Saukkonen 2001: 46).

Tavoitteena on hahmotella periaatteellisella tasolla sellaista yhtenäistä, integroitua mallin runkoa, jossa tekstin eri tasot makrorakenteesta lausetason kautta sanasemantiikkaan käyvät hierarkkisesti ilmi. Teoreettisena lähtökohtana on välittömimmin teos Saukkonen 2001, jonka kuvauksen jatkokehittelystä tässä on kysymys (ks. myös Saukkonen 2003 ja 2007 sekä Linnovaara 2005). Tästä kuvauksesta jää puolestaan pois suuri joukko sellaisia morfosyntaktisesta tasosta juontuvia merkityksiä, jotka ovat edellä mainitun teoksen pääasiallisia variaabeleja. Soveltavaa merkitystä tämänkaltaisesta rakenneanalyysistä ja erityisesti makrorooleista olisi nähdäkseni kirjoitelmien jäsentämisen ja referaattien laatimisen opetuksessa.

Tekstintutkimuksessa on tähän asti ollut tavallista kuvata ja vertailla tekstejä selektiivisesti, koska se on ollut vaivattomin ja nopein tapa. Vaikka tällaisessa analyysissä tutkijan poimivat tekstiä luonnehtivat ominaisuudet ovat yleensä hyvinkin relevantteja, niin jotain tärkeää voi jäädä huomaamatta. Suurin vaje on erilaisten piirteiden keskinäisen painoarvon ja hierarkian ilmenemättömyys. Tietylle tekstin tasolle ulottuvassa tyhjentävässä, systemaattisen eksplisiittisessä analyysissä taas mukaan tulee toisaalta aina erityisesti tekstilingvistisen vertailun, tyylin ja tekstilajien tutkimuksen kannalta vähemmän relevantteja piirteitä, mutta niitä ei voi etukäteen todistettavasti tietää ja eliminoida.

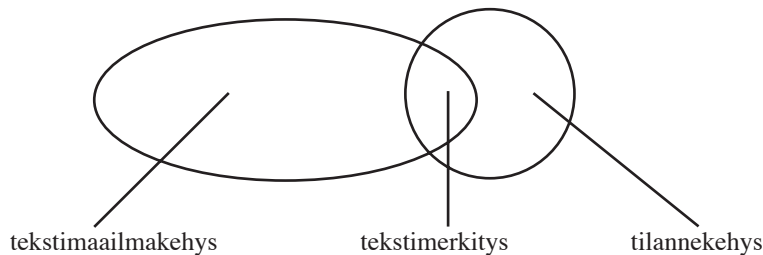
TEKSTIN JA KONTEKSTIN RAKENTEELLINEN SUHDE

Tekstin merkityksen ja kontekstin välinen raja on liukuva, sillä tekstin tulkinnassa joudutaan turvautumaan tekstinulkoiseen kontekstiin. Se taso, jolla merkitys ja konteksti

kohtaavat, on kognitio. Siksi kognitiivisen semantiikan viitekehys on tässä se yleinen ja yhteinen teoriapohja, johon seuraava analyysi liittyy. Kognitiivisen semantiikan mukaan merkitys on kognitiivis-semanttinen ilmiö, tajunnassa oleva käsite tai käsiterakenne. Käsite koostuu kehyspiirteistä, jotka myös ovat käsitteitä ja jotka vastaavat havainnossa tai mielikuvassa esiintyviä tunnuspiirteitä. (Evans ja Green 2006; Saukkonen 2001: 21–23.)

Mikä on sitten tekstin merkityksen kognitiivista kontekstia? Se on se oletettu laaja kognitiivis-semanttinen maailma, johon teksti kielenkäyttäjän tajunnassa viittaa. Se on tässä se oletettu potentiaalinen merkitysjoukko, tietokehys, josta kirjoittaja on tekstin merkitykset valinnut. Systemis-funktionaaliseen teoriaan viitaten sitä voidaan nimittää semanttiseksi potentiaaliksi (esim. Eggins 1994). Kognitiivisessa kontekstissa on periaatteessa kaksi eri tason potentiaalia: (1) reaalista tai fiktiivistä tarkoitemaailmaa (referenssimaailmaa) edustava tietokehys, tekstimaailmakehys ja (2) viestintätilannetta edustava tietokehys, tilannekehys. Viestijän ja vastaanottajan kontekstit ja prosessointi eroavat toisistaan (vrt. Larjavaara 2007: 221–222; puhujan perspektiivi ja kuulijan näkökulma). Vastaanottajalla teksti ja oma kognitio toimivat viestintätilannetta edustavana tietokehyyksenä tekstin kognitiivis-semanttista maailmaa hahmotettaessa (Saukkonen 2001: 32–34).

Ilmausjärjestelmään sitoutunut sekä viestijän että vastaanottajan tekstimerkitys edustaa täten tekstimaailmakehyyksen ja tilannekehyyksen yhteistä osajoukkoa seuraavan kuvion havainnollistamalla tavalla.

Kuvio 1. Tekstimerkitys tekstimaailmakehyyksen ja tilannekehyyksen osajoukkona.

Seuraavassa tekstissä (Helsingin Sanomat, osasto »Maailman ihmisiä» 29.6.2003) (1) tekstimaailmakehyyksenä on San Franciscossa sattunut tapaus, (2) tilannekehyyksenä on uutistoimisto Reutersin ja tekstin kääntäjän näkökulma (tai toisin sanoin ilmaistuna tekstilajin mukainen viestijärooli) eli tapauksen esittäminen sanomalehden pikku-uutisena ja (3) tekstimerkityksenä lopullisen tekstin sisältö.

Kana langoilla

Paikallinen energiayhtiö on vedonnut Yhdysvaltain San Franciscossa kansalaisiin, jotta nämä eivät toistaisi viime viikolla 5000 ihmiseltä sähkön katkaisusta kanakepposta.

Sähkökatkos seurasi, kun joku oli sitonut kanaan sata heliumpalloa ja päästänyt sen taivaalle leijaillemaan.

Kanaparka ei päässyt pitkälle vaan takertui voimalinjaan. Pelastusoperaation ajaksi virta oli katkaistava ja tuhannet jäivät ilman sähköä.

Kana ei vahingoittunut tempussa, ja sille etsitään adoptiokotia. (Reuters)

▷

Tekstimerkityksestä ilmenevä tapahtuma on vain pieni valikoitunut osa koko todellista referenssimaailman tapahtumasarjaa ja myös pieni osa siitä syntynyttä kognitiivista mielikuvaa, joka viestijällä toimii tietokehyksenä, tekstimaailmapotentiaalina. (Tämä tekstimaailmakehystä edustava tekstimerkitys vastaa systeemis-funktionaalisen teorian ideationaalista merkitystä.) Tilannekehyspotentiaaliin puolestaan kuuluu konventionaalinen kulttuurinen tekstilajikäsitteistys periaatteellisena normina, geneerisenä sanomalehden pikku-uutisen näkökulmamallina, sekä aktuaalin tilannekehysten mukainen spesifinen näkökulma, johon kuuluu muun muassa kirjoittajan subjektiivinen asenne (esim. »Kannaparka») puheena olevaan tekstimaailmaan (vrt. systeemis-funktionaalisen teorian interpersoonaiseen merkitykseen; Saukkonen 2001.)

Tekstimerkityksen kaksi kontekstuaalista lähtökohtaa ovat kuviosta näkymättömällä tavalla eri tasoilla: kaikki tekstiin suodattuneet käsitteet, käsiterakenteet ja kokonaisrakenteet valikoituvat kirjoittajan tilannekehyspotentiaalin puitteissa siten, että tilannekehys toimii näkökulmana tekstimaailmapotentiaaliin. Oikeanpuoleinen ympyrä edustaa ikään kuin filmikameraa ja sen takana olevaa filmaajaa, jolla on tekstin produktiomalli ja mielikuva, suunnitelma toteutettavasta tekstimerkityksestä ja joka siirtelee tämän mallin ja suunnitelman mukaan kameraansa ja fokusoi tekstimaailmakehysten tiettyihin kohtiin. Voidaan sanoa, että tekstiä tuotettaessa tällainen kognitioon kuuluva apparaatti säätelee sekä tekstimaailmapotentiaalin ideationaalisia merkityksiä että omien interpersoonaisesti värityvien lisämerkityksien valintaa. Se myös edelleen linearisoi ideationaalisen interpersoonaisen sisällön jaksoittaiseksi tekstuaaliseksi merkitysrakenteeksi (systeemis-funktionaalisen teorian kolmannella tasolla). Tekstin ja kognitiivisen kontekstin rakenteellisesta suhteesta voi siis yhteisesti todeta sen, että teksti on elimellinen osa kontekstia, fokusoitu osa tekstimaailma- ja tilannekehystä. Tekstin ja sen ulkopuolisen kontekstin raja on periaatteessa sinänsä selvä: muuta kontekstia on se, mitä ei ole kielennettyä »itse tekstissä». Kognitiivis-semanttisella tasolla rajaa ei kuitenkaan ole mahdollista objektiivisesti määrittellä, koska »itse tekstin» merkitys riippuu alussa mainitulla tavalla subjektiivisesta tulkinnasta. Sama koskee kontekstin ulkoisia rajoja, jotka yllä olevassa kuviossa täytyy kuvitella sumeiksi.

TEKSTIMERKITYKSEN RAKENTEEN KUVAUS

PROPOSITIOIDEN JA MAKROPROPOSITIOIDEN ROOLIT

Kun teksti määritellään semanttiseksi kokonaisuudeksi, sen rakenneyksiköihin kuuluvat kaikki semanttiset yksiköt. Tekstimerkityksen rakenteeseen sisällytetään tässä siis myös lauserakenne ja sanastorakenne, koska tavoitteena on hierarkkisten tasojen integroitu kuvaus.

Tekstin jokaisella jäsenellä on oma hierarkkinen paikkansa ja tehtävänsä, roolinsa, tekstikokonaisuudessa. Rooli, semanttinen rooli, on siten semanttisen rakenteen kuvauksessa keskeinen käsite lauseen — tai semanttisella tasolla proposition — jäsenen roolista tekstijakson/makroproposition jäsenrooliin. Verbillä ilmaistun prosessin tai tilan nominaalisilla osallistujilla on lauseessa semanttinen roolinsa, ja lauseella on oma semanttinen roolinsa suhteessa toiseen tai toisiin lauseisiin, joiden kanssa se muodostaa tekstijaksoa vastaavan yhteisen implisiittisen proposition, tulkinnallisen makropropositiokokonaisuuden, jolla

taas on oma roolinsa suhteessa toiseen makropropositioon jne. Täydellisimmillään tällainen hierarkia muodostaa sellaisen ehjän makrorakenteen, jonka ylimmät makropropositiot edustavat koko tekstin kattavaa teemaa (Saukkonen 2001: 42). Kaikki tekstit eivät kuitenkaan ole tällaisia. Tekstin teema, tiivistetty kokonaismerkitys, voi perustua suoremmin sanastorakenteeseen silloin, kun tekstillä ei ole ehjää lauseita ja jaksoja toisiinsa kytkevää propositionaalista makrorakennetta.

Mainitunlaiset lauseiden/propositioiden keskinäiset roolit edustavat siis toisin sanoin ilmaistuna kytkentää. Kytkennästä on periaatteessa kysymys myös lauseessa/propositiossa, jossa predikaatti on eri rooleissa esiintyviä nominaalisia jäseniä kytkevänä elementtinä siten, että nominaaliset jäsenet ovat predikaatin ilmaiseman prosessin tai tilan osallistujia. Myös lauseiden/propositioiden keskinäinen kytkentä voitaisiin samaan tapaan predikaatein ilmaista, ja näin myös teksteissä menetellään, kun kytkentä tehdään korostetun eksplisiittiseksi (Saukkonen mts. 47–48, 54). Makrorakenne on täten makropropositioiden hierarkkista konstituenttirakennetta ilmentävää tekstisyntaksia. Kaikentasoisten paradigmaattisten konstituenttien rooleista syntyy syntagmaattinen hierarkkinen koherenssia luova järjestelmä. Kuvaan tällaista tekstin jäsenystä vaihtoehtoisin formaalisin notaatioin liitteen teksteissä 1–4.

Propositioista koostuvan makrorakenteen relaatiot voivat teksteissä olla konjunktioiden, verbien tai pitempien ilmausten ja kokonaisten lauseiden avulla osoitettuja, mutta useimmiten ne ovat implisiittisiä ja vain lauseiden sisältöjen perusteella pääteltäviä. Tässä käytettävä systeemi perustuu teokseen Saukkonen 2001, jossa relaatioita ilmaistaan siis lauseiden semanttisilla rooleilla sekä vaihtoehtoisesti samassa tehtävässä käytettävillä metakonnektiiveilla. Esimerkiksi lause »San Franciscossa vedotaan kansalaisiin» on TAVAN/VÄLINEEN roolissa suhteessa lauseeseen »He eivät toistaisi kanakepposta», joka on TAVOITTEEN roolissa. Sama lauseiden välinen relaatio on ilmaistavissa konjunktiolla *jotta*. Ymmärrettävyyden helpottamiseksi käytän aluksi redundantisti molempia ilmaisimia, roolia isoin kirjaimin ja konnektiivia kursiivilla merkiten. Makropropositioparafaaseja en formaaliseen malliin sepitä, vaan niiden paikalla kuvauksessa ovat vain niiden (eli siis vastaavien tekstijaksojen) semanttiset roolit. Selitän tarkemmin termejä ja periaatteita Kana langoilla -tekstistä poimittujen esimerkkien avulla.

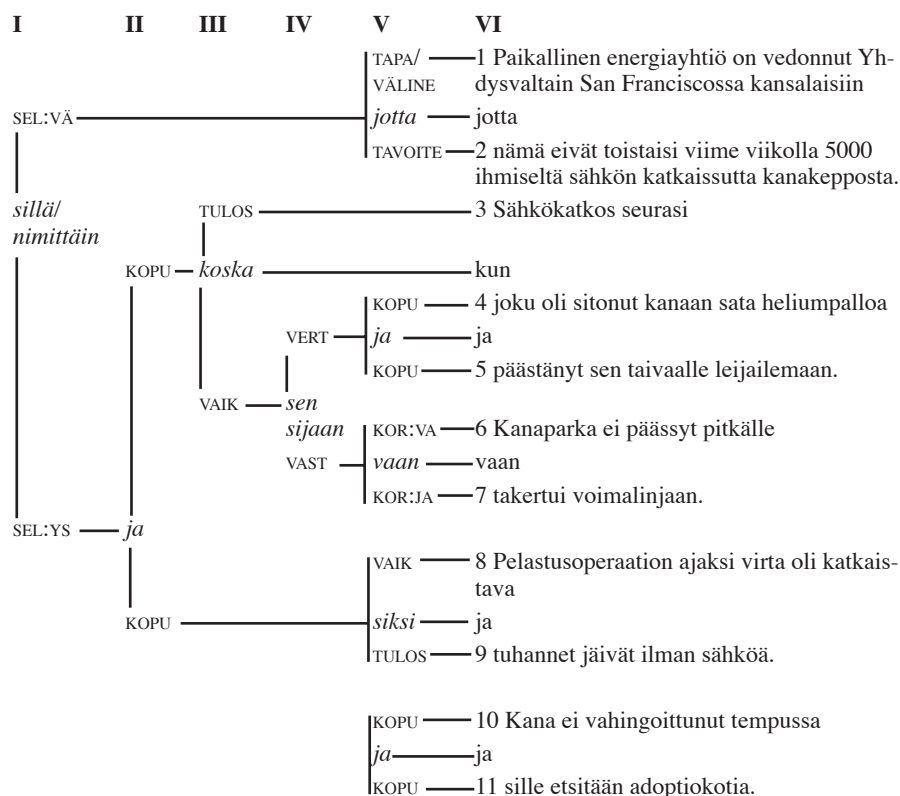
Kaikissa analysoiduissa teksteissä tulevat yhteensä esille seuraavat makrorakenteen rooliparit. Roolit voivat käytännössä muodostaa parin myös päinvastaisessa järjestyksessä. Analyyseissa käytetyt lyhenteet ovat oikealla.

DISJUNKTI	–	DISJUNKTI	=	DISJ – DISJ
EHTO	–	TULOS	=	EHTO – TULOS
EHTO	–	EI-TULOS	=	EHTO – EI-TUL
KOPULAATTI	–	KOPULAATTI	=	KOPU – KOPU
KORVATTAVA	–	KORVAAJA	=	KOR:VA – KOR:JA
PERUSTE	–	JOHTOPÄÄTÖS	=	PERU – JOHT
SELITETTÄVÄ	–	SELITYS	=	SEL:VÄ – SEL:YS
TAPA/VÄLINE	–	TAVOITE	=	TAPA/VÄLINE – TAVOITE
VAIKUTTAJA	–	TULOS	=	VAIK – TULOS
VERTAILTAVA	–	VASTAKOHTA	=	VERT – VAST

Näiden roolien avulla edellisen esimerkkitekstin propositioiden ja makropropositioiden muodostama kokonaisrakenne on kuvattavissa seuraavana kaaviona. (Linnovaara 2005

▷

on ehdottanut vielä lokaalisten suhteiden lisäämistä roolilistaan, mutta propositionien, siis prosessien, keskinäisissä kytkentärelaatioissa ei tällaisia, kuten ALLA, EDESSÄ jne., voi olla.)

Käyn läpi ensin lauseiden propositionaalisen hierarkian alimman tason (palsta V). Lause 1 ('vetoaminen') ilmaisee TAVAN tai VÄLINEEN, *jotta* päästään lauseen 2 ilmaisemaan TAVOITTEESEEN ('kanakepposten lopettamiseen'). Lauseet 4 ('sitominen') ja 5 ('päästäminen taivaalle') ovat toistensa KOPULAATTEJA, konnektiivina *ja*. Lauseen 6 ('pitkälle pääsemisen') sisältämän KORVATTAVAN korvaa (= *ei vaan*) lauseen 7 ('voimalinjaan takertumisen') ilmaiseva KORVAAJA. Lause 9 ('sähköttä jääminen') ilmaisee TULOSEN (*siksi*), jonka aiheuttaa VAIKUTTAJANA lauseen 8 asiointi ('virran katkaiseminen'). Kaksi viimeistä lausetta 10 ja 11 ovat keskinäisiä KOPULAATTEJA.

Seuraavalla ylemmällä tasolla IV lausepari 4 ja 5 muodostavat VERTAILTAVAN asiointi-tilan VASTAKOHTANAAN lausepari 6 ja 7. Makropropositioparafrasien avulla ilmaisten asia olisi ilmaistavissa esimerkiksi: 'Joku päästi kanaan taivaalle leijaillemaan' *mutta/sen sijaan* 'Kana takertui voimalinjaan'. Tämä asiakokonaisuus on taas edelleen tasolla III VAIKUTTAJA siihen TULOSEEN, että 'Tuli sähkökatkos' (lause 3). Suhde on siis kausaalinen *koska* tai päinvastaisesta suunnasta *siksi*. Näin syntynyt makroasiointi 'Kana aiheutti sähkökatkoksen' ja lauseiden 8 ja 9 sisältämä asiointi 'Ihmiset jäivät ilman sähköä' ovat KOPULATIIVISESSA suhteessa (taso II) ja yhdessä muodostavat tekstin ylim-

mällä tasolla I SELITYKSEN (*sillä/nimittäin*) lauseiden 1 ja 2 edustamalle SELITETTÄVÄLLE makroasiaintilalle 'Energiayhtiö on vedonnut kansalaisiin, jotta nämä eivät toistaisi kanakepposta'.

Kuvatusta semanttisesta rakenteesta johdettu tiivistetty ylin merkitys olisi siis seuraavantyyppinen makropropositio: 'Energiayhtiö on vedonnut kansalaisiin, jotta nämä eivät toistaisi kanakepposta, sillä/nimittäin kana aiheutti sähkökatkoksen ja ihmiset jäivät ilman sähköä'. Makroproposition täsmällinen muotoilu pitempänä tai lyhyempänä riippuu tulkitsijasta ja kuvaustarkkuuden tavoitteesta.

Lauseet 10 ja 11 muodostavat tarinan eritasoisen ja ajallisesti hyppäyksellisen lopun. (Kuten huomataan, makropropositioiden ajallisia suhteita en ole kuvauksessa ottanut huomioon; vrt. Saukkonen 2001: 65.) Lauseilla ei ole edes KOPULAATTI-roolia edellä mainitun muun tekstin muodostaman makroproposition kanssa (kopulatiivisen suhteen ehdoista ks. Kalliokoski 1989). Niille on ajateltavissa roolisuhteita itse tarinan 'kanakepposeen': 'kanakepposesta (EHTO) *huolimatta/silti/kuitenkin* kana ei vahingoittunut (EI-TULOS)', mutta tekstin temaattisessa etenemisessä ne eivät muodosta välittömästi toisiinsa liittyvää paria ja siis makropropositiota. Koherenssiksi riittää samaviitteiseksi tulkittava temaattinen 'kana', johon vain predikoidaan lopuksi uutta remaattista tietoa.

Mainitunkaltaiset implisiittiset etärooliparit, jollaisia teksteissä on, muodostavat käytännön analyysissa koodausteknisen ongelman. Melko tavallista kuitenkin on, että teksteissä luodaan metatekstuaalisen ilmaisun avulla etäroolisuhteita johonkin aiemmin mainittuun tekstijaksoon (makropropositiotulkintaan) esimerkiksi seuraavaan tapaan: »Edellä kohdassa 1 mainittu asia aiheuttaa sen, että – –». Ilmaus »Edellä kohdassa 1 mainittu asia» on VAIKUTTAJAN roolissa ja että-lause TULOKSEN roolissa. »Edellä kohdassa 1 mainittu asia» on kokonaisuutena pronominaalinen viittaus. Muutoinkinhan teksteissä on luontaisten merkitysten sama- tai yhteisviitteisyyteen perustuvaa koherenssia kytkentöjen eli (makro)propositioiden konstituenttiroolien lisäksi, kuten myöhemmin tulee puhe. Tekstit eivät yleensä ole ehjiä, aukottomia hierarkkisia kokonaisuuksia, joissa kaikkien jaksojen välillä olisi selvä kytkentärelaatio. Välttämätöntä sen sijaan on viittauskohteiden kuuluminen samaan referenssimaailmaan silloin, kun kytkentä on irrelevantti.

PROPOSITIOIDEN JÄSENTEN ROOLIT

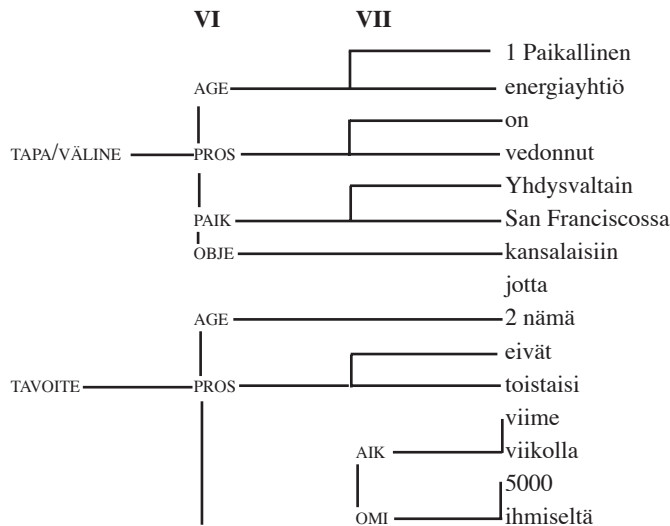
Makropropositioiden ja propositioiden konstituenttiroolien alapuolella hierarkiassa seuraavina ovat propositioiden nominaalisten konstituenttien semanttiset roolit. Niitä on tutkimuskirjallisuudessa tarkkuusasteesta riippuen erinimisiä (esim. Leino 2001: 23; Saukkonen 2000: 154–157). Toisin kuin verbilekseemien kuvauksissa, joissa on yleensä vain verbin saamien pakollisten osallistujien roolit, tässä ovat mukana tekstilauseiden kaikkien nominaalijäsenten roolit. Makrorakenteen ja lauserakenteen roolijärjestelmissä yhteisiä rooleja ovat TAPA, TULOS ja VAIKUTTAJA. Roolit on merkitty myös lausekkeisiin, joissa on verbi. Predikoivan verbin koodina (myös upotuksissa) on PROS (= prosessi). Rakennehierarkian lähtökohtana on syntaktinen rakenne. Nomiini- ja verbikonstruktioita en ole kuitenkaan pitemmälle jäsentäen koodannut; sanakohtaista on vain sanasemanttinen koodaus. Roolit on täten merkitty pääjäsenen/edussanan kohdalle (esim. lauseessa »Paikallinen energiayhtiö on vedonnut Yhdysvaltain San Franciscossa kansalaisiin» roolikoodit AGE, PROS, PAIK, OBJE ovat sanojen »energiayhtiö», »vedonnut», »San Franciscossa» ja

»kansalaisiin» kohdalla). Seuraavassa on luettelo kaikista analyysiesimerkeissä käytetyistä rooleista lyhenteineen.

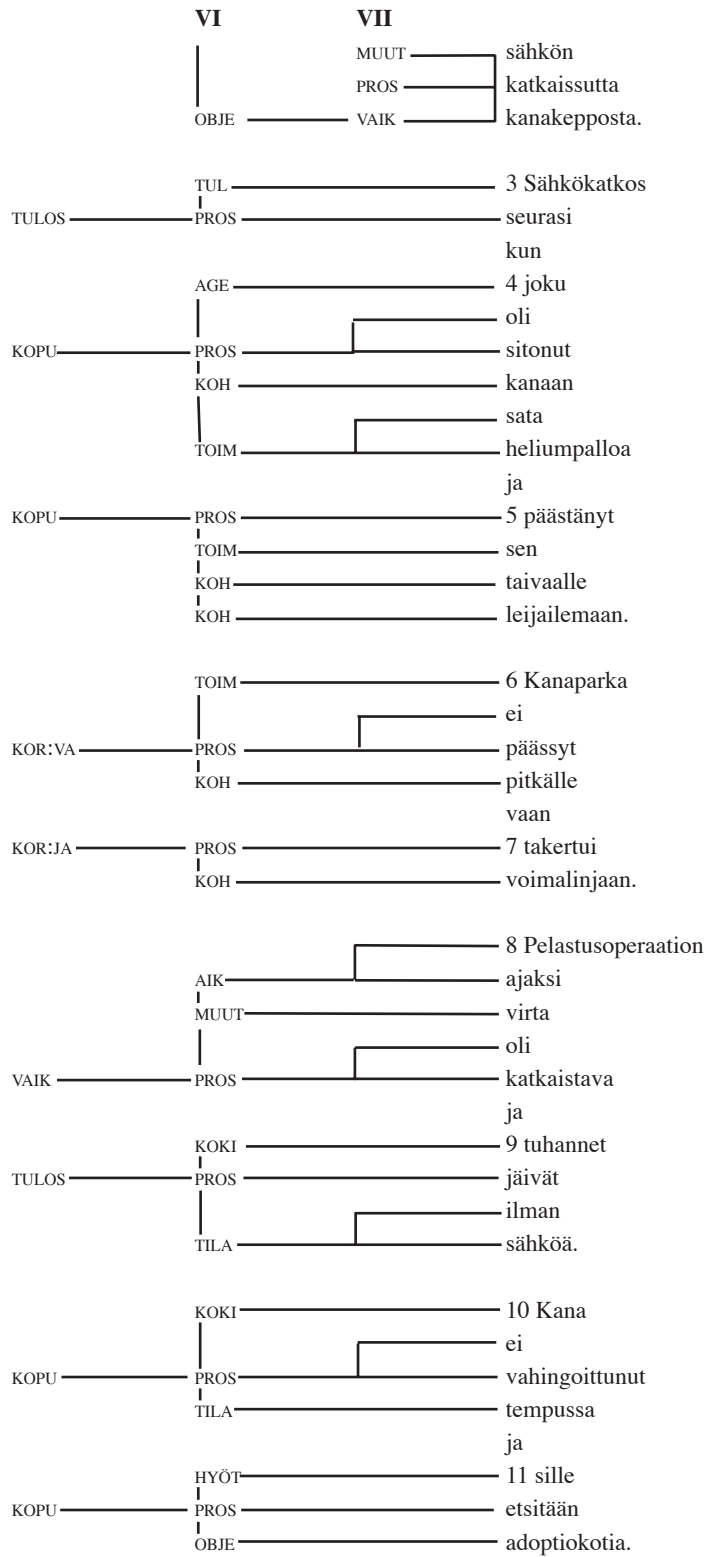
AGENTTI	AGE	OMISTAJA	OMI
AIKA	AIK	PAIKKA	PAIK
EKSISTENTTI	EKSI	TAPA	TAPA
HYÖTYJÄ	HYÖT	TILA	TILA
KOHDE (PÄÄMÄÄRÄ)	KOH	TOIMIIJA (PROSESSOIJIA)	TOIM
KOKIJA	KOKI	TULOS	TUL
LAJI	LAJI	VAIKUTTAJA	VAIK
LÄHDE	LÄH	VÄLINE	VÄLI
MUUTTUJA	MUUT	VÄYLÄ	VÄYLÄ
OBJEKTI	OBJE		

Minimalistiseen roolisysteemiin (esim. Levin ja Rappaport Hovav 2006) verrattuna tähän hienojakoisempaan roolilistaan sisältyy osittain myös verbin merkitystä. Hyvin yleisesti käytetyn TEEMAN (joka ei sinänsäkään ole terminä paras mahdollinen) tilalla ovat EKSISTENTTI 'olija' ja TOIMIIJA 'ei-intentionaalinen liike-energinen prosessoija'. AGENTTI on 'intentionaalinen vaikuttajatoimija'. VAIKUTTAJA on 'ei-toimija, välillinen vaikutuksen aiheuttaja'. EKSISTENTIN kuulumista johonkin asemaan, tilaan tai kategoriaan ilmaisevat PAIKKA, TILA ja LAJI. Prosessin eriasteista vaikutusta osallistujaan edustavat järjestyksessä OBJEKTI (ei vaikutusta) – KOKIJA (johon jää jälki prosessista, vaikutuksen tiedostava) – HYÖTYJÄ (joka saa jotain) – TOIMIIJA (liike-energisesti prosessoiva) – MUUTTUJA (olomuotoaan muuttava).

Esimerkkitekstin viisipalstaiseen makrorakenteeseen tulee lisättäväksi propositioiden (myös lauseketasoisten) jäsenroolit hierarkkisesti palstoille VI–VII ja teksti nyt sanoittain vastaavasti eri riveille. Lauseen/proposition rooli on koodattu predikaatin (PROS) kohdalle. Analyysi on kokonaisena liitteen tekstissä 1.

Sanaston semanttinen rakenne ja sen luoma koherenssin laji on kokonaan toisentyypinen. Kyseessä on sanastollisten primaarien merkitysyksikköjen muodostama referentiaalinen ja assosiatiiivinen semanttinen kenttä tai kehys, suhdeverkosto, jota on nimitetty sama- ja yhteisviitteisyydeksi siksi, että merkitykset ovat osa yhteistä ja samaa kognitiivisen kontekstin tekstimaailmakehystä ja tilannekehystä. Merkitysten luokittelu ja koodaus tapahtuu domeeneiksi nimitettävien niin sanottua naiivia realismia edustavien kehyskäsitteiden (kognitiivisten »alueiden», engl. *domain*) mukaan (Lyons 1977; Croft ja Cruse 2005; Evans ja Green 2006) sekä toiseksi spesifisyyden ja kolmanneksi asennemerkeyksen mukaan (jotka ovat osoittautuneet erottelevimpien joukkoon kuuluviksi, ks. Saukkonen 2001: 106). Näistä domeenien referenssi on tekstimaailmakehyksessä ja asenteen referenssi tilannekehyyksessä. Kontekstikysymystä ja erityisesti spesifisyyden kontekstia tarkastelen vielä viimeisessä luvussa. Systematiikka perustuu havaintomaailman kognitiivisen hahmottamisen ylätasoon karkeaan luokitteluun eikä pyri täten hienojakoiseen eikä perusteelliseen kategoriointiin. Erityisesti domeenien jaottelu asteittain yhä pienemmiksi alaryhmiksi johtaa tarkempaan ja erottelevampaan kuvaukseen.

Vailla omaa kuvausta jäävät tässä postpositiot ja prepositiot; ne ovat mukana konstituenttien rooleissa samalla tavalla vaikuttamassa kuin sijamuodot. Konjunktiot (ei lausekkeen sisäiset) edustuvat makroroleissa. Pronominit saavat merkityksensä korrelaattista; attribuutteina esiintyvät pronominit ovat ilman merkintää.

Esimerkkitekstin sanastorakennetta tarkastelen vasta yhdessä muiden vertailutekstien kanssa. Koodausperiaatteet ovat sanaluokittain seuraavat. Esimerkit ovat kaikki analysoituja teksteistä.

Verbit (pros)

(1) tekstimaailman domeenien mukaan

Fyysinen prosessi	fyy	(kulkea, päästää, kuumentaa, siristellä)
Fysiologinen prosessi	fys	(katsoa, haista, huomata)
Psyykinen prosessi	psy	(huvittaa, analysoida, aikoa, tuntea)
Sosiaalinen prosessi	sos	(maksaa)
Kommunikatiivinen prosessi	kom	(kertoa, vedota)
Abstrakti prosessi	abs	(muodostua, jäsentää)

Verbit

(2) spesifisyyden mukaan

Geneerinen	gen
Spesifinen	spe
• mennyt	pre
• tuleva	fut

Substantiivit

(1) tekstimaailman domeenien mukaan

Ihminen/intentionaalinen olento	ihm	
Eläin	elä	(kana)
Materiaalinen olio, aine	mat	(raha, voimalinja, riekale, käsi)
Statuaalinen, fyysinen tila tai paikka	sta	(yläpuoli, taivas)
Aika	aik	(aamu)
Fyysinen energia/toiminta	fyy	(kyyti, pelastusoperaatio, valo, askel)
Psyykinen energia/toiminta	psy	(suru)

Sosiaalinen toiminta	sos	(yhteistyö)
Abstraktio	abs	(kulttuuri, laatu, kohtalo)
Kompleksi, yhdistelmä	yhd	(energiayhtiö, Yhdysvallat)

Substantiivit

(2) spesifisyyden mukaan		
Geneerinen	gen	
Spesifinen	spe	

Adjektiivit ja kvanttorit

tekstimaailman domeenien mukaan

(vrt. <http://www.sfs.uni-tuebingen.de/lsd/Adj.html> sekä Dixon ja Aikhenvald 2004)

Fyysinen ominaisuus	fyy	(saasteeton, paljas)
Psyykkinen ominaisuus	psy	(alakuloinen)
Ajallinen ominaisuus	aik	(viime, uusi)
Kvantitatiivinen ominaisuus	kva	(5000, pitkä, pieni)
Abstrakti ominaisuus	abs	(välttämätön, hyvä)

Adverbit

tekstimaailman domeenien mukaan

Statuaalinen, fyysinen tila tai paikka	sta	(vinossa, syrjään, poikki, ylöspäin)
Aika	aik	(nopeasti, aina, silloin)
Kvantiteetti, intensiteetti	kva	(aivan, kokonaan)
Abstrakti	abs	(alkeellisimmillaan, avoimesti)

Kaikkia sanaluokkia periaatteessa koskeva

(3) asennemerkitys (tilannekehysdomeenien mukaan)

Verifioiminen:

• todentaminen	tod
• kieltäminen	neg
• kysyminen	kys
Ohjaileminen	ohj
Arvottaminen	arv

RAKENNEKUVAUKSEN EROTTELUVOIMA TEKSTIEN JA TEKSTILAJIEN LUONNEHDINNASSA

ESIMERKKITEKSTIT

Vertailen seuraavia eri tekstilajeista poimimiani esimerkkitekstejä (1–4) edellä kuvatun rakenneanalyysin avulla. Analyysit ovat vastaavassa järjestyksessä liitteessä. Tekstit ovat käytännön pakosta lyhyitä. Teksti 1 on edellä kuvattu pikku-uutinen toistettuna. Vertailu perustuu liitteessä oleviin koodauksiin. Pääasiana tässä on menetelmän demonstraatio, eivät vertailevan kuvauksen tulokset sinänsä. Kuvauksen kvantitatiivinen erotteluvoima ei pääse oikeuksiinsa näin lyhyiden tekstien yleistävässä luonnehdinnassa.

Teksteissä 1 ja 2 käyttämäni graafinen hierarkiakuva ei ole käytännössä helppo eikä taloudellinen tapa kuvata erityisesti pitkiä tekstejä. Sen tehtävänä on tässä vain visuaalisesti havainnollistaa rakennetta. Tekstejä 3 ja 4 kuvaan tekstipankkien käyttökelpoisen rakenteisen XML-formaatin kahdella erilaisella, huomattavasti yksinkertaistetulla ja modifioidulla periaatteella (vrt. Lounela 2002). Tekstissä 3 olen havainnollisuuden vuoksi leventänyt

▷

hierarkiaa osoittavia palstojen välejä ja tekstissä 4 tilan säästämiseksi kirjoittanut kaikki samaan lauseeseen kuuluvat jäsenet koodeineen peräkkäin ja koodannut sanastosta vain roolilla varustetun konstituentin pääjäsenen. (Kielipankin mallia ks. www.csc.fi/kieli-pankki/aineistot/koodaus.phtml; muunlaisia kontekstin ja tekstin rakenteen kuvauksia ks. viimeksi Mäntynen, Shore ja Solin 2006.)

Teksti 1. Pikku-uutinen. »Kana langoilla», Helsingin Sanomat 29.6.2003. Paikallinen energiayhtiö on vedonnut Yhdysvaltain San Franciscossa kansalaiseen, jotta nämä eivät toistaisi viime viikolla 5000 ihmiseltä sähkön katkaistua kanakepposta.

Sähkökatkos seurasi, kun joku oli sitonut kanaan sata heliumpalloa ja päästänyt sen taivaalle leijailemaan.

Kanaparka ei päässyt pitkälle vaan takertui voimalinjaan. Pelastusoperaation ajaksi virta oli katkaistava ja tuhannet jäivät ilman sähköä.

Kana ei vahingoittunut tempussa, ja sille etsitään adoptiokotia. (Reuters)

Teksti 2. Kirjareferaatti. Pauli Juutin teoksen Johtaminen ja organisaation alitajunta (1995) esittelynä oleva takakannen teksti.

Organisaatiot eivät ole pelkästään rationaalisia järjestelmiä. Niihin muodostuu aina tiettyjä ajattelu- ja toimintatapoja, jotka jäsentävät organisaation kulttuurin. Tämä suurelta osalta piilossa oleva, alitajuinen mallivastausten varasto ohjaa ihmisen toimintaa.

Alkeellisimmillaan organisaatio on taistelutanner täynnään eri ryhmien välisiä ristiriitoja. Parhaimmillaan se on saumatonta yhteistyötä.

Kun yhteistyön jäsenet kykenevät tarkastelemaan omia tunteitaan avoimesti sekä pystyvät analysoimaan tuntemuksiensa syitä yksin ja yhdessä työyhteisön jäsenen kanssa, luodaan perusta terveelle työskentelytavalle.

Se on välttämätön edellytys organisaation toiminnan tuloksellisuudelle ja tehokkuudelle sekä ihmisten työelämän hyvälle laadulle.

Teksti 3. Mieli-pide. Marko Sykkö, »Pummi, miksi et ajaisi pyörällä?» Helsingin Sanomat 26.6.2003.

Helsingin Sanomat kertoi pummimat-kustajista (HS 25.6.). Mikseivät pummit kertasi-joita vähiä rahojaan polkupyörään, saasteettomaan vaihtoehtoon?

Tosiasiahan on, että vaikkei kyseistä vapaamat-kustajaa huvitakaan maksaa saamastaan kyydistä, joku sen maksaa.

Metro, juna, ratikka ja bussi eivät kulje polttoainetta. Sähköstä ja polttoaineista on jonkun maksettava. Polkupyörällä pääsee nopeasti niin lyhyet kuin pitkätkin matkat ympäri vuoden. Ilmaiseksi.

Teksti 4. Novelli. Joni Skiftesvik (vrt. Saukkonen 2001: 66–67).

Aurinko paistoi kuumasti tehtaan takaa ja värjäsi rantaveden turkoosiksi. Poika seisoi laiturilla luuta kädessä, paljain jaloin, siristeli silmiään aurin-gon valossa. Laiturilla oli lihakimpaleita, joiden ylitse kesyt aallot kävivät. Lankut olivat tahmeassa veressä ja rannassa ui valkoista valaanrasvaa pitkinä riekaleina. Poika tunsi itsensä pieneksi ja alakuloiseksi. Laivaa oli odotettu kolme vuorokautta, se tuli väsyneenä mereltä ja sen valkoiset kyljet olivat kuoleman likaamat. Poika oli seissyt koko aamun katsomassa kuinka ruumasta nostettiin isoja, haisevia lihaläjiä. Satamamiehet olivat riisuneet paitansa ja sotkeneet ihonsa vereen kantaessaan lihakimpaleita satamalaiturilta tehtaan pakastamoon. Poika kasteli luudan veteen ja lakaisi hyytynyttä verta lihojen päältä. Hän tunsi surua. Kaikki nämä jäiset tunturit, vesi kaiken ympärillä, tahmea veri ja haiseva liha tulisivat olemaan myös hänen kohtalonsa. Hän eläisi vain siksi, että menettäisi elämän. Poika keräsi lihat muoviseen laatik-koon, kantoi sen tehtaalle ja pesi kylmällä vedellä veren jaloistaan.

SANASTOPROFIILI

Edellä kuvatun systeemin mukainen sanasemanttinen koodaus on liiteanalyseissa välittömästi tekstisanojen edellä (esim. tekstin 1 ensimmäinen sana: fyy — Paikallinen). Kategorioiden frekvenssijakauma näkyy seuraavasta taulukosta. Lihavoidut luvut osoittavat teksteille tyypillisiä domeeneja, spesifisyyttä tai asennetta. Tekstit ovat niiden perusteella aseteltuina keskinäiseen typologiseen sukulaisuusjärjestykseen novellista kirjareferaattiin.

Taulukko 1. Esimerkkitekstien sanasemanttisen koodauksen mukainen kategorioiden frekvenssijakauma.

Domeeni	Novelli	Pikku-uutinen	Mielipide	Kirja-referaatti
Verbit				
Fyysinen prosessi	25	11	2	-
Psyykinen prosessi	3	-	1	6
Sosiaalinen prosessi	-	-	4	-
Kommunikatiivinen prosessi	-	1	-	-
Abstrakti prosessi	-	-	-	6
Substantiivit				
Ihminen	9	5	4	6
Eläin	-	5	-	-
Materiaalinen olio, aine	47	2	9	-
Aika	2	2	2	-
Fyysinen energia/toiminta	3	7	3	-
Psyykinen energia/toiminta	1	-	-	2
Sosiaalinen toiminta	-	-	-	7
Abstraktio	1	-	3	17
Yhdistelmä	-	4	1	6
Adjektiivit ja kvanttorit				
Fyysinen	14	1	1	-
Psyykinen	1	-	-	-
Ajallinen	-	1	-	-
Kvantitatiivinen	7	2	3	1
Abstrakti	-	-	1	11
Adverbit				
Fyysinen	1	-	-	-
Ajallinen	-	-	1	1
Kvantitatiivinen	-	-	-	2

▷

Domeeni	Novelli	Pikku-uutinen	Mielipide	Kirja-referaatti
Abstrakti	-	1	-	3
Yhteensä em. sanaesiintymiä	114	40	34	68
Verbien ja substantiivien spesifisyys				
Spesifinen	78	31	-	-
Geneerinen	9	8	29	51
Asenne				
Verifioiminen				
• todentaminen	-	-	1	-
• kieltäminen	-	3	3	1
• kysyminen	-	-	1	-
Ohjaileminen	-	1	1	1
Arvottaminen	7	2	8	9

Sanasemanttisesti kauimpana toisistaan ovat novelli ja kirjareferaatti. Joillakin keskeisillä teemasanoilla luonnehtien novellin tekstimaailma on fyysinen (fyy: *lakaista, tahmea*), materiaallinen (mat: *veri*) ja spesifinen (spe: *poika keräsi*). Kirjareferaatti on puolestaan vastakohtaisesti sosiaalinen (sos: *yhteistyö*), psyykinen (psy: *kyetä*) ja erityisen abstrakti (abs: *jäsentää kulttuuri*) ja geneerinen (gen: *luodaan perusta*) sekä asenteeltaan arvottava (arv: *parhaimmillaan*). Pikku-uutinen on lähimpänä novellia: sitä luonnehtii fyysisuus (fyy: *katkaista sähkö*) ja spesifisyys (spe: *kana takertui*). Mielipide sijoittuu pikku-uutisen ja kirjareferaatin väliin toisaalta materiaalisuuden (mat: *polkupyörä, metro*) ja toisaalta geneerisyyden (gen: *polttoaineista on maksettava*) ja arvottamisen (arv: *ilmaiseksi*) perusteella. Dominoivat domeenit luovat referentiaalisen tekstimaailmamerkityksen rungon. Saman tai yhteisen referenssin perusteella syntyy siis tekstin referentiaalinen koherenssi.

PROPOSITIOIDEN JÄSENTEN ROOLIPROFIILI

Kuvauksessani propositioiden jäsenten roolikoodit sijaitsevat sanasemanttisen koodin edellä, tekstissä 1 palstoilla VI ja VII ja tekstissä 2 palstoilla V ja VI. Frekvenssit ovat tietenkin näin lyhyissä teksteissä pieniä. Päähuomio täytyy kiinnittää niihin rooleihin, joissa laadulliset ja kvantitatiiviset vastakohtat ovat suurimmat. Jos kysymyksessä ovat eri tekstilajit, on odotettavissa, että tekstilajeille tyypilliset roolirakenteet näkyvät ehkä joiltain osin myös tällaisten pikkutekstien dominoivissa ja puuttuvissa rooleissa. Frekventeimpiä erottelevia rooleja tässä näyttäisivät olevan AGENTTI, EKSISTENTTI, TOIMIJA, OBJEKTI ja LAJI. Niiden jakauman perusteella tekstit ovat melkein samassa typologisessa järjestyksessä kuin sanastorakenteessa. Olennaisin ero syntyy kuitenkin roolikombinaatioista EKSISTENTTI + LAJI VS. AGENTTI + KOKIJA + MUUTTUJA + TOIMIJA + VAIKUTTAJA, joista edellinen ilmaisee staattisuutta ja jälkimmäinen dynaamisuutta. Tässä suhteessa vastakkaisimpia ovat kirjareferaatti ja pikku-uutinen. Kirjareferaatti on kaikkien rooliensa yhteisfrekvenssistä laskettuna 30-prosenttisesti staattinen ja 13-prosenttisesti dynaaminen. Pikku-uutinen on vastaavasti 0-prosenttisesti staattinen ja

44-prosenttisesti dynaaminen. Tällaisten yksittäisten esimerkkien absoluuttisesti pienetkin jakaumaerot ja -yhtäläisyydet voivat olla siis oireellisia, mutta pitemmälle menevämpiä päätelmiä niistä ei voi tehdä. Frekvenssitaulukko on kokonaisuudessaan seuraava.

Taulukko 2. Esimerkkitekstien roolien frekvenssit propositionien jäsenten roolikoodien mukaan.

Rooli	Novelli	Pikku-uutinen	Mielipide	Kirjareferaatti
AGENTTI	5	3	4	1
AIKA	3	2	2	1
EKSISTENTTI	7	-	1	5
HYÖTYJÄ	-	1	-	4
KOHDE	3	4	1	1
KOKIJA	3	2	1	-
LAJI	3	-	1	4
LÄHDE	5	-	-	-
MUUTTUJA	3	2	-	1
OBJEKTI	8	2	7	2
OMISTAJA	-	1	-	-
PAIKKA	4	1	-	1
TAPA	3	-	3	3
TILA	4	2	-	2
TOIMIJA	8	3	4	1
TULOS	2	1	-	3
VAIKUTTAJA	3	1	1	1
VÄLINE	3	-	1	-
VÄYLÄ	2	-	-	-

Kun sanakohtaiset luontaiset domeenimerkitykset ja roolit yhdistetään, vastakkaisimmiksi teksteiksi muodostuvat novelli ja kirjareferaatti profiloituneimmin seuraavien erojen perusteella.

Taulukko 3. Esimerkkitekstien eroja selvivimmän osoittava roolien ja sanakohtaisten merkitysten yhdistelmä.

ROOLI, domeenimerkitys	Novelli	Mielipide	Pikku-uutinen	Kirja-referaatti
EKSISTENTTI, materiaallinen	7	-	-	-
EKSISTENTTI, yhdistelmä/abstraktio	-	-	-	5
TOIMIJA, materiaallinen	7	3	1	-
OBJEKTI, materiaallinen	5	2	1	-
LAJI, abstraktio	1	1	-	3

▷

PROPOSITIOPROFIILI

Propositioiden rakenteiden perusteella (PROSESSI, domeenimerkitys + ROOLI, domeenimerkitys + ROOLI, domeenimerkitys...) tekstit voidaan panna seuraavaan keskinäiseen typologiseen järjestykseen. Lause-esimerkki on semanttisen kuvauksen alla.

Novelli

1. PROSESSI, fyysinen spesifinen + AGENTTI, ihminen spesifinen +
lakaisi/ keräsi poika
OBJEKTI/TOIMIJA, materiaallinen spesifinen + LÄHDE/KOHDE, materiaallinen spesifinen
hyytynyttä verta/ lihat lihojen päältä/ muoviseen laatikkoon
2. PROSESSI, fyysinen spesifinen + EKSISTENTTI, materiaallinen spesifinen +
oli(vat) lihakimpaleita/ lankut/ sen valkoiset kyljet
PAIKKA/TILA/LAJI, materiaallinen/fyysinen spesifinen
laturilla/ tahmeassa veressä / kuoleman likaamat

Pikku-uutinen

- PROSESSI, fyysinen spesifinen + AGENTTI, ihminen spesifinen/TOIMIJA, eläin spesifinen +
oli päästänyt/ takertui joku kanaparka
TOIMIJA, eläin spesifinen/KOHDE, fyysinen spesifinen + KOHDE, fyysinen spesifinen
sen/ voimalinjaan taivaalle leijailemaan

Mielipide

- PROSESSI, sosiaalinen geneerinen + AGENTTI, ihminen geneerinen +
maksaa joku
OBJEKTI, fyysinen geneerinen
sen

Kirjareferaatti

- PROSESSI, abstrakti geneerinen + EKSISTENTTI, kompleksi geneerinen +
on organisaatio
LAJI, abstraktio geneerinen
taistelutanner

Novellin ensimmäinen propositiotyyppi on lähellä pikku-uutisen ja osittain myös mielipiteen propositiotyyppiä. Mielipide liittyy geneerisyytensä takia ja novelli osittain propositiotyyppinsä 2 roolien (PROSESSI + EKSISTENTTI + LAJI) perusteella kirjareferaatin tyyppiin. Yhteensä novelli ja kirjareferaatti osoittautuvat propositioprofiililtaan ääri-teksteiksi. Kaikissa teksteissä AGENTTI, TOIMIJA ja EKSISTENTTI ovat teemana, samalla yleensä viittaamassa edellä olevaan, ja muut roolit reemana.

Kun propositiot toimivat tekstin konstituentteina, ne edustavat nyt tekstimaailmakehysten ja tilannekehysten asiointilaan viittaavaa referentiaalista luontaista merkitystä ja saavat toisella tasolla olevan relationaalisen merkityksen eli oman roolinsa ja paikkansa seuraavaksi tarkasteltavassa tekstin hierarkkisessa makrorakenteessa.

MAKRORAKENNEPROFIILI

Tekstien makrorakenneprofiili näkyy liitteessä palstoituksesta eli analyysien vasemman reunan grafiikasta. Tekstissä 1 propositioiden ja makropropositioiden roolit ja paikat ovat palstoilla I–V ja tekstissä 2 palstoilla I–IV. Tekstissä 3, joka edustaa oikeaoppisinta rakenteista kuvausta, vain ensimmäisellä palstalla on puhtaasti makrorooleja, ja muissa

positioissa propositioiden ja proposition jäsenten roolit vaihtelevat tekstirakenteen mukaan. Tekstin 4 yksinkertaistetussa mallissa makrorakenne näkyy palstoilla I–II ja osittain palstoilla III–IV.

Seuraavassa taulukossa eri tekstien makropropositioiden ja propositioiden rooliparit on esitetty hierarkkisessa järjestyksessä ylimmältä tasolta alkaen. Tekstit ovat hierarkian syvyyden ja kompleksisuuden mukaisessa keskinäisessä järjestyksessä pikku-uutisesta novelliin. Syvyys näkyy analyyseissa vaakatasossa vasemmalta oikealle, ja seuraavassa taulukossa syvyytaso on ilmaistu numeroin 1–5.

Taulukko 4. Esimerkkitekstien makropropositioiden ja propositioiden rooliparit hierarkkisesti esitettynä ylimmästä alimpaan.

Pikku-uutinen	Kirjareferaatti	Mielipide	Novelli
1 SELITETTÄVÄ – SELITYS	1 VERTAILTAVA – VASTAKOHTA	1 JOHTOPÄÄTÖS – PERUSTE	1 PERUSTE – JOHTOPÄÄTÖS
2 TAPA/VÄLINE – TAVOITE	2 SELITYS – SELITETTÄVÄ	2 VERTAILTAVA – VASTAKOHTA	2 VAIKUTTAJA – TULOS
2 KOPULAATTI – KOPULAATTI	2 EHTO – TULOS	3 SELITETTÄVÄ – SELITYS	3 SELITYS – SELITETTÄVÄ
3 TULOS – VAIKUTTAJA	3 VAIKUTTAJA – TULOS	4 VAIKUTTAJA – TULOS	3 SELITETTÄVÄ – SELITYS
3 VAIKUTTAJA – TULOS	3 DISJUNKTI – DISJUNKTI	5 EHTO – TULOS	4 KOPULAATTI – KOPULAATTI (17)
4 VERTAILTAVA – VASTAKOHTA	3 KOPULAATTI – KOPULAATTI		5 VAIKUTTAJA – TULOS
5 KOPULAATTI – KOPULAATTI	3 KOPULAATTI – KOPULAATTI		
5 KORVATTAVA – KORVAAJA	4 KORVATTAVA – KORVAAJA		

Uutisille tyypillinen tekstistrategia on pikku-uutisen ylimmän rakenteen tapaan ilmaista SELITETTÄVÄ asiaintila, teema, ensin (‘energia-yhtiö vetoaa, jottei kanakepposta uusittaisi’) ja sen jälkeen remaattinen SELITYS sille. Kirjareferaatin pääjäsenitys rakentuu aivan toisin VASTAKOHDAN varaan: ‘organisaatio on ristiriitoja tai yhteistyötä mutta/sen sijaan jos –’. Mielipiteen ja novellin pääajatusten tulkinta perustuu samalle rooliparille (PERUSTE/ JOHTOPÄÄTÖS) mutta vastakkaisessa järjestyksessä. Novelli kuvaa ensin pojan toimia ja hänen elämänsä ja tulevaisuuttaan koskevia mielenliikkeitä ja lopuksi niiden PERUSTEELLA tekemäänsä JOHTOPÄÄTÖSTÄ ja käytännön ratkaisua. Mielipideteksti lähtee liikkeelle iskevästi pummeja neuvovalla JOHTOPÄÄTÖKSELLÄ, jota seuraavat lopputekstin PERUSTEET.

Ensimmäisen tason jälkeisestä jäsentelystä ei ole helppo löytää yhteisiä piirteitä muuten kuin summaamalla suosituimpia makroroolipareja. Novelli on aivan omaa tyyppiään siinä, että se rakentuu alemmalla tasolla ratkaisevasti KOPULAATTI-suhteille (17 kertaa). Niiden lisäksi on vain kaksi rooliparia, VAIKUTTAJA – TULOS ja SELITYS – SELITETTÄVÄ. Mielipidetekstin rakenne on kauttaaltaan vahvasti kausaalinen, perusteleva, ja niin on puoliksi myös

▷

pikku-uutisen rakenne, kun taas kirjareferaatti on muita selvemmin kuvaileva rooleillaan VERTAILTAVA – VASTAKOHTA, DISJUNKTI – DISJUNKTI, KOPULAATTI – KOPULAATTI ja KORVATTAVA – KORVAAJA (ks. Saukkonen 2001: 48–50).

Makrorakenteen roolit toimivat tässä kuvauksessa tekstin temaattisten kokonaisuuksien rakenteellisina merkkeinä. Keskeisistä ja toistuvista teemasanoista voi sepittää niiden tilalle makropropositioita tai lyhyempiä ilmauksia jaksojen sisällöllisiksi otsikoiksi pitkien tekstien rakennetta eksplikoimaan. Näitä konnektiivein tai verbein yhdistäen saa jopa koko makrorakenteesta yhtenäisen virkemäisen tiiviin rungon. Kirjareferaattitekstin »Johtaminen ja organisaation alitajunta» ylintä jäsenystä voisi kuvata seuraavaan tapaan.

Organisaation kulttuuria jäsentävät ajattelu- ja toimintatavat ohjaavat toimintaa
niin että
organisaatio on joko täynnään ristiriitoja tai saumatonta yhteistyötä
mutta
jos
jäsenet pystyvät analysoimaan tuntemuksiensa syitä
niin
on mahdollista luoda perusta organisaation terveelle toiminnalle.

Makropropositiokokonaisuuksien ja niiden keskinäisten roolien tulkitseminen on muistia rasittava kognitiivinen prosessi. Pitkät hierarkkiset tekstikonstituentit tekevät tekstistä vaikean. Pikku-uutisen ja kirjareferaatin makrorakenne on kompleksisin. Pikku-uutisessa rooleja on kuitenkin ilmaistu konjunktioidin, mikä helpottaa kokonaisuuden hahmottamista. Implisiittiset roolisuhteet, jotka ovat tyypillisiä kaunokirjallisuudelle ja erityisesti runoudelle, voivat jäädä huomaamatta tai aiheuttaa tulkinnanvaraisuutta tai vaikeuttaa luettavuutta. Novelliesimerkinkin ylimmät rakenteet ja ylimalkaan muut kuin KOPULAATTI-suhteet ovat täysin implisiittisiä ja tulkinnanvaraisia, joten siinä suhteessa novelliesimerkki on vaikein.

Pitkät hierarkkiset makropropositioketjut ovat tekstilajispesifisiä (vrt. lakiteksti). Näissä lyhyissä esimerkkiteksteissä ketjuuntuminen on kattava ominaisuus, mutta ilmeisesti yleisempää on — nimenomaan pitkissä teksteissä — se, että temaattinen rakenne syntyy viitteisyyden avulla ilman makroroolien muodostamaa kytkentää. Tällainen temaattinen jäsenytyminen on periaatteessa makrojaksuja läpäisevää predikaatiosuh-teista teema– reema-rakennetta siten, että sama- tai yhteisviitteiseen sisältöön (makropropositioon, propositioon tai yksittäiseen käsitteeseen) liitetään uutta remaattista tietoa uudessa propositiossa, kuten alumpana jo huomautin. Esimerkiksi edellä oleva kirjareferaatin kahden ensimmäisen makroproposition muodostama implisiittinen *niin että* -makrorakenne voitaisiin hajottaa ja kytkentä ilmaista erillisellä 'Siitä seuraa että' -propositiolla: 'Organisaation kulttuuria jäsentävät ajattelu- ja toimintatavat ohjaavat toimintaa. Siitä seuraa, että organisaatio on joko täynnään ristiriitoja tai saumatonta yhteistyötä.' Viitteisyyden luoma redundanssi ja predikaatin avulla luotu propositioiden kytkentä tekevät tekstistä eksplisiittisemmän ja helpomman (Saukkonen 2001: 75–79). Vastaavasti yksittäiseen samaviitteiseen teemasanaan *kana* predikoidaan tekstin 1 lopussa erillisenä lisätietona se, että »Kana ei vahingoittunut...ja sille etsitään...». Tämäntyyppisiä rakenteellisia merkityssuhteita käsittelevät Kauppinen ja Laurinen (1988) sekä Shore (2008). Niihin ei ole tarkoitus tässä yhteydessä puuttua, sillä se on erillisselvitysten aihe.

Huomautettakoon edelliseen liittyvästi, että senkaltainen heterogeeninen sekatyypipi kuin elaboraatio ei kuulu tähän vaan sama- tai yhteisviitteisen teeman rematisointiin. Fairclough käsittelee oppikirjassaan (2003: 89–97) elaboraatiota yhtenä blokkina ja liittää sen erheellisesti samaan sarjaan kytkentöjen kanssa. (Joissain lähteissä on elaboraation rinnalla useampia kategorioita Mannin ja Thompsonin perinteen mukaisesti; ks. esim. Internetistä hakusanalla »text structures«.) Elaboration tyypinen merkityssuhde on aivan eri tason rakenne, joka ei ilmene vain vierekkäisten lauseiden kesken, vaan verkkomaisesti risteillen, kuten viitteisyydessä on tyypillistä. Se luo referentiaalista koherenssia, kun taas kytkentä luo relationaalista koherenssia sijoessaan makrojaksot/virkheet/lauseet rinnasteisiksi tai alisteisiksi konstituenteiksi, roolisuhteisiksi kokonaisuuksiksi.

TEKSTIMERKITYKSEN KONTEKSTUAALISET LÄHTÖKOHDAT

Kun tekstimerkitys on aikaisemmin todetulla tavalla osa kognitiivista kontekstia, teoreettisena ongelmana on, miten tätä kontekstia olisi kuvattava, sillä hedelmätöntä olisi pysähtyä alussa esitetyn kuvion tasolle ja tyytyä sanomaan vain, että tekstiä vastaava osa kontekstista on yhtä kuin tekstimerkitys. Eivät edes liitteinä esitetyn kaltaiset abstrahoidut tekstirakenteet voi edustaa kognitiivista kontekstia. Tekstirakenteen ja kontekstirakenteen perusero on se, että konteksti edustaa avaruudellista kognitiota ja teksti ajallisesti lineaarisoitua kognitiota. Niiden suhde sisältää prosessin, predikaation edellisestä jälkimmäiseen, ja sen malli kuuluu tilannekehukseen (Saukkonen 2001: 23–38). Erilaisten tekstien kognitiiviseen tuottamiskompetenssiin kuuluvien mallien täytyy perustua synteettiseen ja holistiseen lähtökohtaan ja mielikuvaan. Analyttisesti kuvattavat tekstirakenteet ovat näiden mallien **tulosta**. Kun konteksti otetaan mentaalisen avaruudellisenä käsitteenä, se on kuvattavissa dimensionaalisesti. Saukkonen (2001 ja 2007) kuvaa kontekstia skeemoina, jotka perustuvat dimensioihin. Kontekstin ontologia vaatii tekstin generoinnin kannalta perusteellista selvittämistä, mutta seuraavassa puutun vain muutamiin yleisiin näkökohtiin.

Kontekstin dimensiot ovat ominaisuuksia, jotka on kuvattavissa eri tarkkuustasoilla. Tekstilajiominaisuudet ovat yleisiä abstraktin tason ominaisuuksia, jotka nekin vaihtelevat tekstilajin suppeuden, sulkeisuuden tai väljyyden, avoimuuden mukaan. Kognitiivisen kontekstin ominaisuudet ovat edellä käsitellyn mukaisesti referentiaalisia käsitteitä (merkityksiä) ja niiden keskinäisiä rooleja. Referentiaaliset käsitteet jäävät tekstilajiominaisuuksina tietylle domeenitasolle. Esimerkkitekstien tekstilajiominaisuuksista ei ole mahdollista sanoa mitään täsmällistä ilman laajempaa vertailua siitä, mitä tekstilajikokonaisuuksia ne edustaisivat. Vasta suuremman aineiston avulla on löydettävissä kokonaisvaltaisen kontrastiivisesti karakterisoivia dimensioita. Hypoteettisen provisorisesti sellaisina voisi pitää tähänastisen käsittelyn mukaisia adjektiivien ilmaistavia dimensioita, jotka erottavat tekstimerkitykset toisistaan. Esitän ne seuraavan (makro)propositioskeematyyppin muodossa:

▷

(makrorooli (asenne (spesifisyys (prosessin domeeni (rooli (osallistujan domeeni))))))

(vrt. Saukkonen 2001: 106–108, 171–173; 2007: 260).

Novelli

(KOPULAATTI-keskeinen (ei-asenteellinen (spesifinen (prosessi fyysinen (?AGENTTI/TOIMJA-keskeinen (osallistuja inhimillinen/materiaalinen))))))

Pikku-uutinen

(SELITETTÄVÄ – SELITYS -keskeinen, kausaalinen (ei-asenteellinen (spesifinen (prosessi fyysinen (rooli dynaaminen (osallistuja fyysinen))))))

Mielipide

(perusteleva, kausaalinen (arvottava (geneerinen (prosessi ?sosiaalinen (?OBJEKTI-keskeinen (osallistuja materiaalinen))))))

Kirjareferaatti

(vastakohtakeskeinen, kuvaileva (arvottava (geneerinen (prosessi abstrakti (rooli staattinen (osallistuja kompleksi/abstrakti))))))

Esimerkkitekstien erot näyttävät johtuvan huomattavalta osaltaan erilaisista tekstimaailmoista. Ensi näkemältä tilannekehysten vaikutus ei ole yhtä läpinäkyvää. Erityisesti pikku-uutisen rakenteen elementit johtuvat ikonisesti pääosin siitä todellisesta ilmiöstä, jota teksti käsittelee. Muiden esimerkkitekstien maailmat ovat epäsuoria intertekstuaalisia ja muita kontekstuaalisia vaikutteita lukuun ottamatta kokonaan kirjoittajien luomuksia. Mutta kaikissa täytyy olla myös tilannekehysten kuuluvia omien tekstilajiensa ominaisuuksia. Lyhyidenkin tekstien tekstilaji yleensä tunnustetaan.

Kysymys, mikä tekstin ominaisuuksista tarkemmin sanottuna edustaisi tekstimaailmakehystä ja mikä tilannekehystä, olisi kuitenkin periaatteessa väärin asetettu siitä syystä, että tekstin koko lopullinen tarkka kognitiivis-semanttinen käsitteistys juontuu tilannekehyksestä. Sekä tekstilajiominaisuudet, kuvatulnaiset dimensionaaliset skeemat, että koko aktuaali spesifinen tekstimerkitys kuuluvat kontekstissa kokonaisuudessaan tilannekehykseen. Relevanttimmin kysymys kuuluisi: mikä osa edustaa pelkästään tilannekehystä ja mikä osa viittaa tekstimaailmakehykseen tai on alun perin lähtöisin sieltä? Systemis-funktionaalisisessa koulukunnassa periaatteessa sama asia ilmaistaan niin, että intersubjektin merkitys — joka johtuu tilannekehyksestä — on ideationaaliseen merkitykseen liittyvänä prosodisena ominaisuutena (Martin 1996). Tekstimaailmakehys toimii temaattisena kohteena, lähtökohtana, potentiaalina, jonka senkin rajoihin tilannekehys vaikuttaa. Näiden molempien kehysten vuorovaikutuksellista yhteen kietoutumista ja päällekkäisyyttä myös alussa esitetty kuvio pyrkii havainnollistamaan. Näin ollen myös tekstin temaattinen sisältö ja sen rakenne edustavat sekä tekstimaailmakehystä että tilannekehystä. Sisältö ja rakenne ovat yhtä siten, että jokaisella sisällöllä on rakenne ja jokainen rakenne on sisältöä, kun se on jäsenenä suuremmissä kokonaisuudessa.

Näin ollen makrorakenne, propositionrakenne ja sanastorakenne — sekä geneerisellä skeematasolla että spesifisen tulkinnan tasolla — ovat tilannekehysten valitsemia kognitiiviseen tekstimaailmakehykseen kuuluvia rakenteita kaikkien mahdollisten tekstimaailmakehysten rakenteiden joukosta. Samankin kirjoittajan teksteistä, jotka viittaavat samaan tekstimaailmakehykseen, tulee erilaisia siksi, että kirjoittaja sijoittaa itsensä erilaisiin tilannekehysiin ja valitsee täten toisistaan poikkeavia näkökulmia, kirjoittajarooleja.

Edellä sanotusta huolimatta tekstimaailmakehys ja tilannekehys vaikuttavat eri painolaan tekstin eri rakennetasoihin. Tekstimaailmaa karakterisoi spesifisimmin sanastotaso ja vähiten makrorakenteen rooliparien taso. Tekstin maailma ei näet olennaisesti muuttuisi, vaikka makrorakenteen rooliparien järjestys vaihdettaisiin ja esimerkiksi mahdolliset ylätasoon kausaalisuhteet jätettäisiin irrelevanteiksi. Toisekseen erityisesti perustelevissa, kausaalisissa makrorakenteissa tulee ilmi subjektiivinen verifioiva ja osin ohjaileva asenne, joka juontuu tilannekehuksesta eikä objektiivisesta tekstimaailmakehuksesta. Tästä voidaan tehdä se johtopäätös, että olennaisin tilannekehysten mukaista tekstilajia ja aktuaalia tekstistrategiaa koskeva ominaisuus on juuri makrorakenne, sen rooliparit ja hierarkkinen kompleksisuus sekä toisekseen monella tasolla ilmenevät asenteet, kaikkinaisen modaalisuus. Mutta viestijärooliin ja siten tiettyihin tekstilajeihin kuuluu lisäksi kyllä propositiotasolla se, millaisia ja kuinka hierarkkisen kompleksisia osallistujarooleja (esimerkiksi upotteisia asiointi-VAIKUTTAJIA vs. henkilö-AGENTTEJA) tekstimaailmakehysten prosesseissa nähdään, ja joissakin tekstilajeissa myös domeeneittain tietyn tyyppinen sanasto.

Tekstimaailmakehysten ja tilannekehysten keskinäinen vaikutussuhde tekstissä ei ole kuitenkaan aina aivan selvä. Kumpaan potentiaaliin kuuluisi ilmiöiden spesifisyys – geneerisyys? Valinta niiden välillä on voinut liittyä jo lähtökohtaisesti tekstimaailmakehysten rajaukseen, tai sitten se on tilannekehysten näkökulmavalinta. Itse asiassa tästä »muna vai kana»-ongelmasta on lopuksi tälläkin kohtaa todettava se jo mainittu seikka, että molemmat potentiaalit toimivat vuorovaikutuksessa toisiinsa, niin että koko tekstimaailmakehys on usein – erityisesti suullisessa keskustelutilanteessa – alun perin tilannekehysten tuottama valinta. Tällaiseen kontekstin ja tekstimerkityksen rakenteenkuvausmalliin systeemis-funktionaalisen teorian merkitystasot ideationaalinen, interpersoonainen ja tekstuaalinen eivät hevin sovellu. Tekstin ominaisuuksista vain interpersoonaisuuteen kuuluvan asennedimension voi katsoa johtuvan puhtaasti tilannekehuksesta. Ideationaalisella ja tekstuaalisella tasolla referentiaalinen lähtökohta on nimenomaan myös tekstimaailmakehyksessä.

Yleistäen todettuna tekstimerkityksen rakenne juontuu siis kontekstin rakenteesta. Toisin sanoen tekstin tuottajan tajunnassa ohjaava kognitiivinen konteksti näkyy tekstissä. Sen jäljet puolestaan johtavat tietenkin edelleen tekstinulkoiseen maailmaan ja sen puitteisiin, kuten esimerkiksi Tiililä (2007) on vammaispalvelupäätösten kontekstia kuvannut. Mutta vaikka kognitiivinen tilannekehys siis viime kädessä aiheuttaa tekstimerkityksen ja sen rakenteen, suuria eroja on siinä, missä keskinäisessä suhteessa spesifinen ja geneerinen kehys siinä edustuvat. Kaunokirjallisen tekstin kontekstitekijänä spesifisellä tilannekehyksellä ei ole suurta merkitystä, kun taas dialogiteksteissä tilanne on päinvastainen. Geneerinen tilannekehys eli tekstilajiskeema on kieliyhteisössä opittu abstrakti mallinnus, joka koostuu variaatiota sietävistä yleisistä ominaispiirteistä ja kuuluu sellaisena kielenkäyttäjän kompetenssiin. Suppeimmissa konteksteissa (esim. tietyissä virkateksteissä, ks. Heikkinen, Hiidenmaa ja Tiililä 2000) tekstilaji voi normittua jopa spesifisenä kvalitatiivisena (esim. kausaalisuuteen perustuvana, ks. Tiililä 2007) jäsenyyskaavana tai hyvinkin spesifisen hienojakoisina sanastodomeeneina. Laajempia tekstilajeja edustavat tekstilajiskeemat sen sijaan muodostuvat yleisen tason kognitiivisista dimensionaalisista piirreominaisuuksista, jotka voivat realisoitua kaikilla merkitystä kantavilla tasoilla makrorakenteesta morfologiaan ja sanastodomeeneihin

▷

edellä kuvattujen esimerkkien tapaan. Ne eivät siis muodostu esimerkiksi vain makrorakenteellisesta jäsentymisestä eivätkä yleensä yksittäisistä rakenteista sellaisenaan, vaan niiden muodostamista harvalukuisista dominanteista kimppuuntuneista yleispiirteistä (vrt. Saukkonen 2001). Tällaiset ovat sekä yksittäisen tekstin että tekstilajin kognitiivis-semanttisia ominaisuuksia.

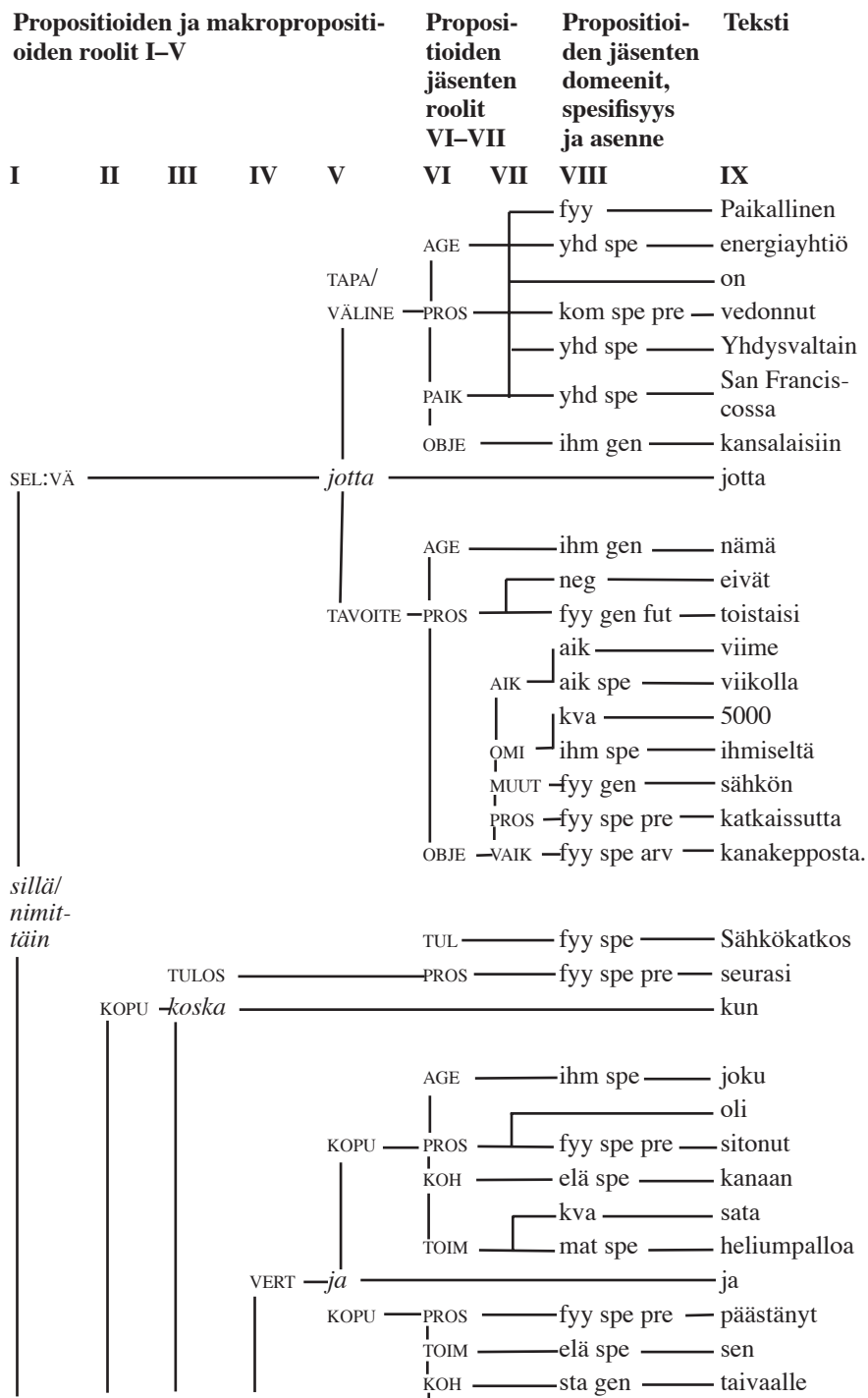
LÄHTEET

- CROFT, WILLIAM – CRUSE, D. ALAN 2005: *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DIXON, R. M. W. – AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. (toim.) 2004: *Adjective classes: A cross-linguistic typology. Explorations in linguistic typology 1*. Oxford: Oxford University Press.
- EGGINS, SUZANNE 1994: *An introduction to Systemic Functional linguistics*. London: Pinter Publishers.
- EVANS, VYVYAN – GREEN, MELANIE 2006: *Cognitive linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- FAIRCLOUGH, NORMAN 2003: *Analyzing discourse: Textual analysis for social research*. London: Routledge.
- HEIKKINEN, VESA – HIIDENMAA, PIRJO – TIILILÄ, ULLA 2000: *Teksti työnä, virka kielenä*. Helsinki: Gaudeamus.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1989: *Ja: Rinnastus ja rinnastuskonjunktion käyttö*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAUPPINEN, ANNELI – LAURINEN, LEENA 1988: *Tekstioppi*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- LARJAVAARA, MATTI 2007: *Pragmasemantiikka*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEINO, PENTTI 2001: Verbit, konstruktiot ja lausetyypit. – Pentti Leino, Ilona Herlin, Suvi Honkanen, Lari Kotilainen, Jaakko Leino & Maija Vilkkumaa (toim.), *Roolit ja rakenteet* s. 11–66. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEVIN, BETH – RAPPAPORT HOVAV, MALKA 2006: *Argument Realization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LINNOVAARA, JAAKKO 2005: Polylyause virkkeensisäisenä tekstijaksona Esko Raennon romaanissa Yksinäisyys. – *Sananjalka* 47 s. 158–178.
- LOUNELA, MIKKO 2002: Aiming towards best practices in XML techniques for text corpora annotation. City of Helsinki Public works department press releases – A case study. – Eero Hyvönen & Mika Klemettinen (toim.), *Towards the semantic web and web services. Proceedings of the XML Finland 2002 Conference* s. 123–135. Helsinki: HIIT Publications 2002–03.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics, Volume 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MARTIN, J. R. 1996: Types of structure: Deconstructing notions of constituency in clause and text. – Eduard H. Hovy & Donia R. Scott (toim.), *Computational and conversational discourse* s. 39–66. Berlin: Springer.
- MÄNTYNEN, ANNE – SHORE, SUSANNA – SOLIN, ANNA (toim.) 2006: *Genre – tekstilaji*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

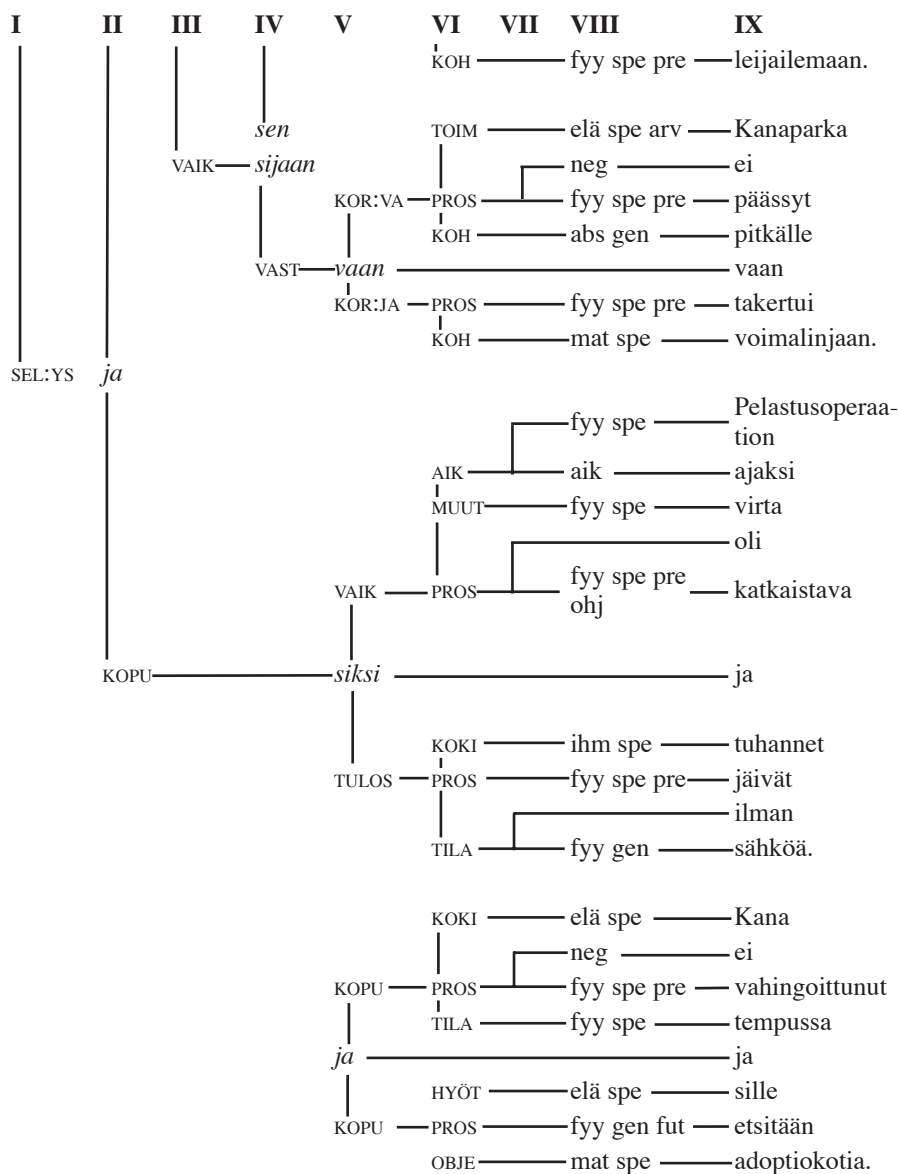
- SAUKKONEN, PAULI 2000: Suomen kielen verbien semanttista typologiaa. – Tônu Seilenthal (toim.), *Congressus nonus internationalis fenno-ugristarum 7.–13. 8.2000 Tartu. Pars VI*. Tartu.
- 2001: *Maailman hahmottaminen teksteinä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- 2003: How to define and describe genres and styles. – *Folia Linguistica XXXVII/3–4* s. 399–414.
- 2007: Cognitive schemas behind statistics: Towards a system of text typology. – *Journal of Quantitative Linguistics*, Volume 14, Numbers 2–3 s. 242–264.
- SHORE, SUSANNA 2008: Lauseiden tekstuaalisesta jäsennyksestä. – *Virittäjä* 112 s. 24–65.
- TIILILÄ, ULLA 2007: *Tekstit viraston työssä. Tutkimus etuuspäätösten kielestä ja kontekstista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

LIITE

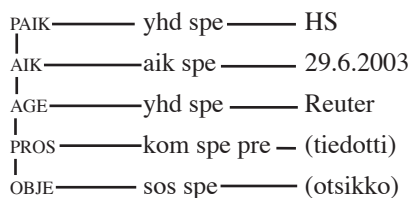
Teksti 1. Pikku-utinen. Helsingin Sanomat 29.6.2003.

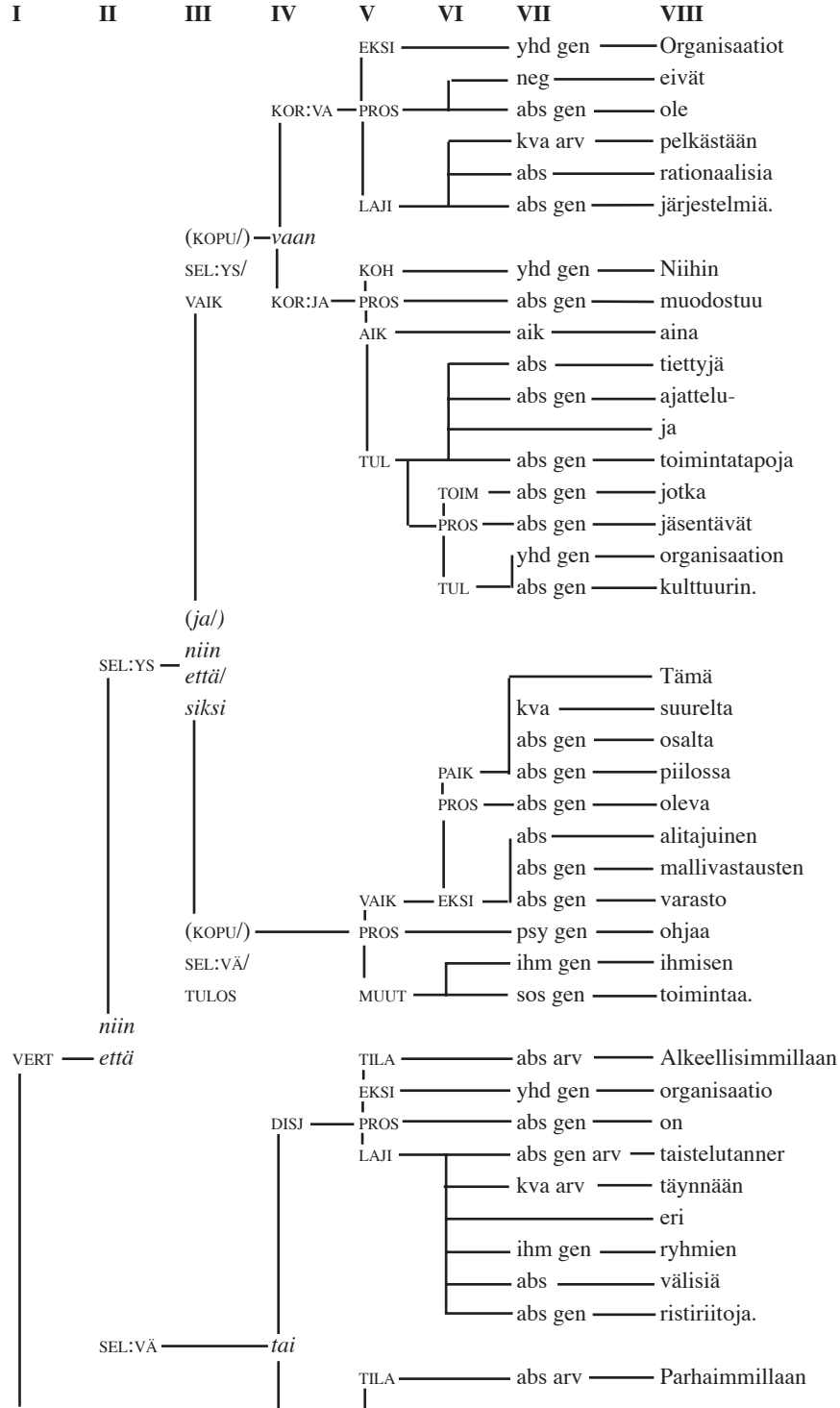

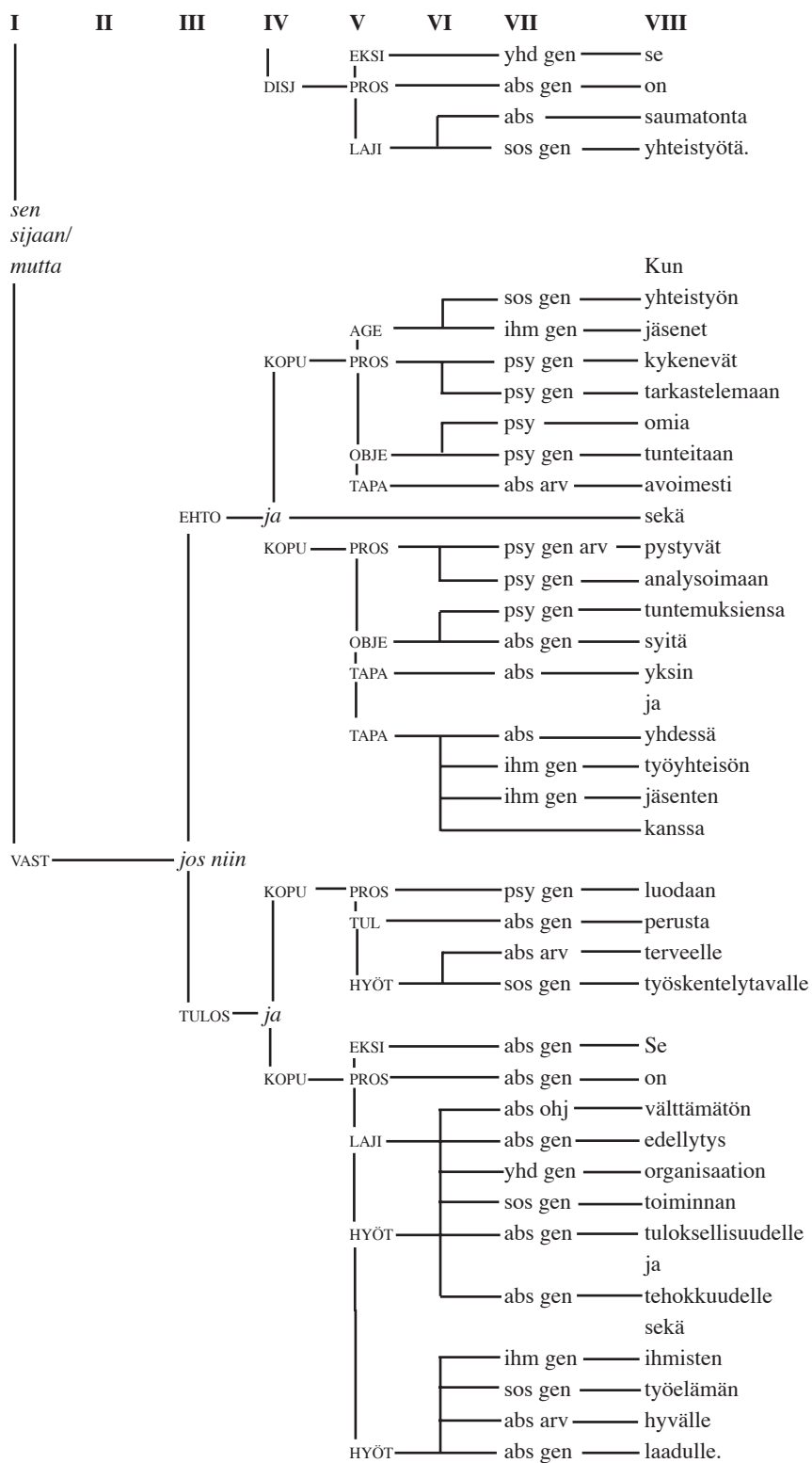
Jos haluaa tällaiseen formaaliseen rakennekuvaukseen sisällyttää myös metatasolta viestijän, ajan ja paikan, ne muodostaisivat ylimmän tason proposition, jonka OBJE sisältäisi yllä olevan tekstirakenteen.

▷

Teksti 2. Pauli Juuti: Johtaminen ja organisaation alitajunta (1995). Takakannen teksti.

▷

Teksti 3. Marko Sykkö: Pummi, miksi et ajaisi pyörällä? Helsingin Sanomat, Mielipide, 26.6.2003.

AGE yhd spe=Helsingin Sanomat
 PROS kom pre=kertoi
 OBJE ihm gen arv=pummimatkestajista
 AIKA aik spe=(HS 25.6.2003)

JOHT

kys neg=Mikseivät
 AGE ihm gen arv=pummit
 PROS sos gen=kertasijoita
 OBJE kva arv=vähiä
 mat gen=rahojaan

/OBJE

KOH

mat gen=polkupyörään
 fyy arv=saasteettomaan
 abs gen=vaihtoehtoon?

/KOH

/JOHT

PERU

VERT

SEL:VÄ

LAIJ abs gen tod=Tosiasiahan
 PROS abs gen=on
 EKSI että

EHTO neg=vaikkei

KOKI kyseistä
 ihm gen arv=vapaamatkestajaa

/KOKI

PROS psy gen arv=huvitakaan
 VAIK

PROS sos gen=maksaa
 OBJE fyy gen=saamastaan
 fyy gen=kyydistä

/OBJE

/VAIK

/EHTO

TULOS

AGE ihm gen=joku
 OBJE fyy gen=sen
 PROS sos gen=maksaa

/TULOS

/EKSI

/SEL:VÄ

SEL:YS

VAIK

TOIM mat gen=Metro,
 TOIM mat gen=juna,
 TOIM mat gen=ratikka

		ja
	TOIM	mat gen=bussi
	PROS	neg=eivät
		fyy gen=kulje
	/PROS	
	TAPA	mat gen=polttoainetta
	/VAIK	
	TULOS	
	OBJE	fyy gen=Sähköstä
		ja
	OBJE	mat gen=polttoaineista
	PROS	on
	AGE	ihm gen=jonkun
	PROS	sos gen ohj=maksettava
	/TULOS	
	/SEL:YS	
/VERT		
VAST		
	VÄLI	mat gen=Polkupyörällä
	PROS	fyy gen=pääsee
	TAPA	aik arv=nopeasti
	OBJE	niin
		kva=lyhyet
		kuin
		kva=pitkätkin
		abs gen=matkat
	/OBJE	
	AIK	ympäri
		aik gen=vuoden
	/AIK	
	TAPA	abs arv=Ilmaiseksi
	/VAST	
/PERU		

(Vinoviiva / tarkoittaa kyseisen makroproposition (jakson) loppua. Esim. ensimmäiselle palstalle koodattu ylin makrorakenne on seuraava: JOH — /JOH = JOHTOPÄÄTÖS ja PERU — /PERU = PERUSTE.)

Teksti 4. Joni Skiftesvik: Novelli.

PERU

VAIK

KOPU

<TOIM mat spe=Aurinko> <PROS fyy spe=paistoi> <TAPA fyy=kuumasti> <VÄY mat spe=tehtaan takaa>

KOPU <ja>

<PROS fyy spe=värjäsi> <MUUT mat spe=rantaveden> <LAJI fyy=turkoosiksi>

KOPU

<AGE ihm spe=Poika> <PROS fyy spe=seisoi> <PAIK mat spe=laiturilla> <TAPA mat spe=luuta kädessä> <TAPA mat spe=paljain jaloin>

KOPU

<PROS fyy spe=siristeli> <KOKI mat spe=silmiään> <PAIK fyy spe=auringon valossa>

KOPU

<PAIK mat spe=Laiturilla> <PROS fyy spe=oli> <EKSI mat spe=lihakimpaleita>

KOPU

<VÄY mat spe=joiden ylitse> <TOIM mat spe=kesyt aallot> <PROS fyy spe=kävivät>

KOPU

<EKSI mat spe=Lankut> <PROS fyy spe=olivat> <TILA mat spe=tahmeassa veressä>

KOPU

<ja> <PAIK mat spe=rannassa> <PROS fyy spe=ui> <TOIM mat spe=valkoista valaanrasvaa> <TILA mat spe=pitkinä riekaleina>

/VAIK

TULOS

<KOKI ihm spe=Poika> <PROS psy spe=tunsi> <OBJE ihm spe=itsensä> <TUL fyy arv=pieneksi> ja <TUL psy arv=alakuloiseksi>

/TULOS

SEL:YS

KOPU

<OBJE mat spe=Laivaa> <PROS psy spe=oli odotettu> <AIK aik spe=kolme vuorokautta>

KOPU

<TOIM mat spe=se> <PROS fyy spe=tuli> <TILA fyy =väsyneenä> <LÄH mat spe=mereltä>

KOPU

<ja> <EKSI mat spe=sen valkoiset kyljet> <PROS fyy spe=olivat> <LAJI <VAIK fyy gen=kuoleman> <PROS fyy spe arv=likaamat>>

KOPU

<AGE ihm spe=Poika> <PROS fyy spe=oli seissyt> <AIK aik spe=koko aamun> <TILA fys spe=katsomassa> <OBJE kuinka

<LÄH

mat spe=ruumasta> <PROS fyy spe=nostettiin> <OBJE mat spe arv=isoja, haisevia lihaläjiä>>

KOPU

<AGE ihm spe=Satamamiehet> <PROS fyy spe=olivat riisuneet> <OBJE mat spe=paitansa>

KOPU <ja>
 <PROS fyy spe=sotkeneet> <MUUT mat spe=ihonsa> <VÄLI mat
 spe=vereen> <AIK <PROS fyy spe=kantaessaan> TOIM mat spe
 =lihakimpaleita> <LÄH mat spe=satamalaiturilta> <KOH mat spe
 =tehtaan pakastamoon>>

KOPU
 <AGE ihm spe=Poika> <PROS fyy spe=kasteli> <MUUT mat
 spe=luudan> <VÄLI mat spe=veteen>

KOPU <ja>
 <PROS fyy spe=lakaisi> <OBJE mat spe=hyytynyttä verta> <LÄH
 mat spe=lihojen päältä>

/SEL:YS
 SEL:VÄ
 SEL:VÄ
 <KOKI ihm spe=Hän> <PROS psy spe=tunsi> <VAIK psy gen
 arv=surua>

/SEL:VÄ
 SEL:YS
 KOPU
 <EKSI mat spe=Kaikki nämä jäiset tunturit> <EKSI mat
 spe=vesi kaiken ympärillä> <EKSI mat gen=tahmea veri>
 ja <EKSI mat gen arv=haiseva liha> <PROS fyy fut=tulisivat
 olemaan> <LAJI abs spe=myös hänen kohtalonsa>

KOPU
 VAIK
 <TOIM ihm spe=Hän> <PROS fyy fut=eläisi>

/VAIK
 TULOS <arv=vain siksi että>
 <pros fyy fut=menettäisi> <obje fyy
 gen=elämän>

/TULOS
 /SEL:YS
 /SEL:VÄ
 /PERU
 JOHT
 KOPU
 <AGE ihm spe=Poika> <PROS fyy spe=keräsi> <TOIM mat spe=lihat>
 <KOH mat spe=muoviseen laatikkoon>

KOPU
 <PROS fyy spe=kantoi> <TOIM mat spe=sen> <KOH mat spe=tehtaalle>

KOPU <ja>
 <PROS fyy spe=pesi> <VÄLI mat gen=kylmällä vedellä> <OBJE mat
 spe=veren> <LÄH mat spe=jaloistaan>

/JOHT

▷

ANALYSIS OF THE COGNITIVE SEMANTIC STRUCTURE OF A TEXT

The article seeks to describe the cognitive semantic structure of texts in a consistent manner from the macro to the lexical level with the aid of four examples representing different genres. The formal model used follows the structural XML format adopted in the text corpora, though here it has been considerably simplified and modified for illustration purposes.

The study is based on the logical principle that the constituents of a structure have their own inherent referential meaning and their linking role in regard to some other constituent. In terms of text structure, both of these are significant, and are essential in interpreting the overall meaning. They represent two forms of coherence: referential and relational coherence. The writer focuses on relational coherence. A heterogeneous category such as elaboration, which Fairclough (2003: 89–97) treats as a single block and associates with relational coherence, is in fact referential coherence, the writer asserts, taking the form of rhematisation of a theme with the same or a common reference.

The mutual relations of semantic entities corresponding to the highest level macro-propositions and the mutual relations of propositions at sentence level are described using semantic role pairs (and also alternatively with metaconnectives in two of the texts). The internal structure of the propositions is described using the semantic roles of the nominal participant constituents of the process expressed by the verb. The lexical features are described according to the higher frame concept domains and according to the specificity and attitudinal classification (verifying, directive, evaluative).

The meaning and structure of a text are rooted in the context, and the immediate context is considered to be the wider cognitive semantic world to which, in the language user's consciousness, the text refers and from whose potential the text meanings are selected. The trail of this context in turn leads to the extratextual world. This writer illustrates how textual meaning represents the common sub-group of two contextual frames, the text world frame and the situation frame. The macro-structure, proposition structure and lexical structure all form part of the cognitive frame and are chosen on the basis of the situation frame. The situation frame is governed by tension between the generic situation frame (the genre norm) and the specific or actual situation frame.

Differences exist between the texts as to the way in which the text world frame and the situation frame are represented, and also the way in which the specific and generic situation frames are represented and the nature of their mutual relations. The text world frame is normally most evident in the lexical choices, and the generic situation frame in the macro-structure. The generic situation frame or genre schema is an abstract model learned in the language community that consists of general defining characteristics

that tolerate variation and can be realised at all levels that convey meaning, from the macro-structure to morphology and to lexical domains (rather than concerning only macro-structural grouping, in the way of some narrow genres). Thus, it not the individual lexicogrammatical categories that belong to the genre schema but, rather, the few dominant bunched dimensional features that they constitute. A number of feasible, unambiguous property oppositions of genres can be identified on the basis of these texts as, e.g. 'hierarchical' versus 'linear', 'AGENT/PROCESSOR-centred' versus 'EXISTENT/CLASS-centred', 'physical/material' versus 'mental/abstract' and 'specific' versus 'generic'. These are cognitive semantic properties of both individual texts and of genres. ■

Kirjoittajan yhteystiedot (address):

Sähköposti: *pauli.saukkonen@pp.inet.fi*